

การวิจัยเรื่อง คุณภาพการศึกษาของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ : กรณีศึกษาโรงเรียนในเขตพื้นที่ยากจนของจังหวัดบุรีรัมย์ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารตำรา บทความ งานวิจัยต่างๆ โดยนำเสนอตามลำดับดังนี้

ตอนที่ 1 ความยากจนกับสังคมไทย

ตอนที่ 2 สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมกับการศึกษา

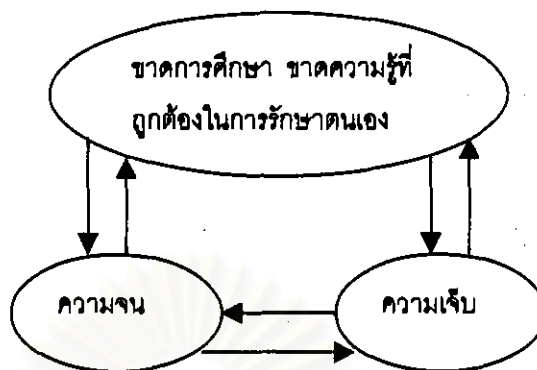
ตอนที่ 3 แนวคิดเกี่ยวกับคุณภาพการศึกษาและปัจจัยที่ส่งผลต่อคุณภาพการศึกษา

ตอนที่ 4 การศึกษากับการพัฒนาคุณภาพชีวิต

ตอนที่ 1 ความยากจนกับสังคมไทย

ในการพัฒนาประเทศนั้น คนนับเป็นทรัพยากรที่สำคัญที่สุดเพราะ "คนเป็นทั้งเหตุปัจจัย และผลลัพธ์ที่สำคัญที่สุดของการพัฒนาประเทศ" (คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2539) ถ้าหากขาดกำลังคนที่มีคุณภาพนั้นย่อมทำให้ประเทศไม่สามารถพัฒนาให้ก้าวหน้าได้เท่าที่ควร ความยากจนนับเป็นปัญหาสำคัญของประเทศที่กำลังพัฒนา ปัญหาความยากจนได้ก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ มากมาย กระทบกระเทือนต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน ก่อให้เกิดความอดอยากหิวโหย ก่อให้เกิดปัญหาสุขภาพอนามัย ปัญหาครอบครัว ทำให้เกิดความไม่สงบสุขในสังคม ความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจและการเมือง (สมพร เทพสิทธิ์, 2541) และปัญหาสังคมอื่น ๆ เช่น ปัญหาอาชญากรรม ปัญหายาเสพติด ปัญหาชุมชนแออัดในเขตเมือง ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาโสเภณี เป็นต้น (นงลักษณ์ เทพสวัสดิ์, 2538; สุชาติ ชาดาช้างเวช, 2535) ความยากจนเป็นเหตุให้ขาดกำลังคนที่มีคุณภาพ สัญลักษณ์ของความจนคือการไร้การศึกษา สภาพความเป็นอยู่แร้นแค้นขาดแคลนแม้สิ่งจำเป็นพื้นฐาน เช่น อาหาร น้ำสะอาด ยารักษาโรค (นราภรณ์ ทะวานนท์, 2525) ซึ่งก็หนีไม่พ้นวัฏจักรแห่งความทุกข์ของคนจน ดังคำกล่าวที่ว่า ความไม่รู้เป็นสาเหตุสำคัญของความยากจน สุขภาพอนามัยไม่ดี ความยากจนเป็นสาเหตุของความไม่รู้ สุขภาพอนามัยไม่ดี ขาดความสงบสุข (เย็นใจ เลหาวิช, 2523: 7) ดังที่สุดิวิทย์ วิบุลย์ผลประเสริฐ (2525) ได้แสดงแผนภูมิและทัศนะเกี่ยวกับความยากจนไว้ดังนี้

แผนภูมิที่ 1 วัฏจักรแห่งความทุกข์ความจน

ที่มา : สุวิทย์ วิบุลย์ผลประเสริฐ, 2525: 30-35.

ความจนทำให้มีโอกาสส่วยน้อยมาก ความเจ็บป่วยก็ทำให้ทำงานไม่ได้ เสียเงินค่ารักษาที่ยังจนลงไปอีก ความจนทำให้ขาดโอกาสที่จะศึกษาหาความรู้ ทำให้ขาดโอกาสที่จะศึกษาหาความรู้ขึ้นมา และยังขาดโอกาสที่จะได้รับความรู้ที่ถูกต้องในการปฏิบัติตนเองอีกด้วย นอกจากนี้ยังเป็นช่องทางทำให้ถูกกดขี่ขูดรีดแรงงาน ผลผลิต ทำให้ยิ่งจนลงไปอีก การขาดการศึกษาและความรู้ที่จะปฏิบัติตนให้ถูกต้อง และมีโอกาสทำให้เกิดโรคได้ง่าย

การจะทำให้คนจนหายจนได้ต้องมีการกระจายรายได้ที่เป็นธรรม การให้โอกาสในการศึกษาแก่ทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน การจัดระบบบริการสาธารณสุขที่ไปถึงประชาชนทุกครัวเรือน นั่นคือ การแก้ที่การศึกษาและสาธารณสุข และการมีงานทำให้เกิดรายได้ไปพร้อม ๆ กัน .

ดังได้กล่าวแล้วว่า ความยากจนทำให้คนไม่สามารถพัฒนาตนเองได้เต็มที่ เพราะขาดความรู้ ทำให้สุขภาพอ่อนแอไม่ดี และยังก่อให้เกิดปัญหาสังคมอื่น ๆ เช่น ปัญหาอาชญากรรม ยาเสพติด สภาพแวดล้อม โสเภณี ซึ่งยิ่งทำให้คนขาดคุณภาพและเป็นอุปสรรคในการพัฒนาประเทศยิ่งขึ้นไปอีก ความยากจนจึงไม่ได้มีความหมายเพียงการขาดแคลนเงิน แต่ยังหมายรวมถึงความยากจนทางเทคโนโลยี ความยากจนที่เกิดจากการถูกฉกฉวยผลประโยชน์และความยากจนทางจิตใจ (ชัตติยา กรรณสูตร, 2527) ซึ่งได้มีนักวิชาการได้ให้ความหมายของ ความยากจนไว้ดังนี้

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2541) ยังกล่าวว่า ความยากจน คือ สภาพที่รายได้ไม่พอกับรายจ่าย โดยพิจารณาว่าบุคคลนั้นมีรายได้เพียงพอที่สามารถตอบสนองต่อความต้องการพื้นฐานของตนเองหรือไม่ คนจนจึงเป็นผู้ที่มีความเสี่ยงต่อการมีภาวะทุโภชนาการ เนื่องจากคนยากจนมีรายได้ไม่เพียงพอที่จะบริโภคให้ได้มาตรฐานภาวะโภชนาการ

Gordon (1972 อ้างถึงใน กนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2523) กล่าวว่า ความยากจนในทางเศรษฐศาสตร์กล่าวไว้ 2 ลักษณะคือ

1. ความยากจนที่มีลักษณะสมบูรณ์ (Absolute Definition) โดยดูทางด้านรายได้และรายจ่ายเป็นสำคัญ กล่าวคือมีคนจนจำนวนมากน้อยเพียงใด ที่มีรายได้น้อยกว่าค่าครองชีพที่จำเป็นขั้นต่ำสุดที่มนุษย์จะดำรงอยู่ได้ ซึ่งรู้จักดีในนามของเส้นความยากจน (Poverty Line) ถ้าคนส่วนใหญ่อยู่ในประเทศที่ต่ำกว่าเส้นความยากจนที่กำหนดไว้ แสดงว่าประเทศนั้นมีคนยากจนอยู่เป็นจำนวนมาก

2. ความยากจนสัมพัทธ์ (Relative Definition) มุ่งศึกษาถึงความเหลื่อมล้ำและความไม่เท่าเทียมกันของรายได้ (Income Distribution) และความเป็นอยู่

ขวัญใจ สมิธ (อ้างถึงใน เมธี ครองแก้วและลือชัย จุลาสัย, 2523) ได้นิยามความยากจนไว้อย่างน้อย 5 ลักษณะ คือ อัตราค่า ความไม่เสมอภาค ความขาดแคลน ความต้องการพึ่งพา และความเป็นปัญหาในสังคม ทฤษฎีในทางสังคมได้ให้นิยามของคำว่ายากจน 2 ประการ (ชัตติยา กวรรณสูตร, 2527) คือ

1. ความยากจนอันเป็นวัฒนธรรมย่อย และอาจเป็นวัฒนธรรมระดับนา ๆ ประเทศก็ได้ ความยากจนมีเป้าหมายและค่านิยมของตนเอง ซึ่งสังคมทั่วไปไม่ยอมรับ

2. ความยากจนเป็นผลผลิตที่เกิดจากกลไกอันเดียวกับที่ผลิตความมั่งคั่งให้แก่สังคม นั่นคือสิ่งใดที่เป็นกลไกนำมาให้แก่คนกลุ่มหนึ่ง ก็คือสิ่งที่ถูกนำไปจากคนอีกกลุ่มหนึ่งนั่นเอง

จากบทสัมภาษณ์ของ อคิน ระพีพัฒน์ (ศิริพร กมลยอดประเสริฐ, 2541: 83) ได้กล่าวว่า คนจนเพราะจน โอกาส ทั้งโอกาสในการศึกษาและโอกาสในการทำมาหากิน ความจนจึงเป็นความพอใจ เป็นการเปรียบเทียบและเป็นความรู้สึกร่วมของคน

ตามความหมายของความยากจนข้างต้น อาจกล่าวได้ในลักษณะของความหมายทางเศรษฐศาสตร์ คือ สภาพที่บุคคลมีรายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่าย มีรายได้ไม่เพียงพอที่สามารถตอบสนองต่อความต้องการพื้นฐานของตนเอง ขาดแคลนปัจจัยในการดำรงชีพ มีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจนที่กำหนดไว้ และความหมายในทางสังคมศาสตร์ ซึ่งหมายถึง สภาพที่ต้องการพึ่งพิงและเป็นปัญหาของสังคม การดำรงชีวิตประจำวันเต็มไปด้วยความอดคัต ผิดเคือง อยู่ในภาวะที่ต้องการความช่วยเหลือ ความไม่เท่าเทียมกันในทางเศรษฐกิจนี้อาจนำไปสู่ความไม่เท่าเทียมในด้านอื่น ๆ เช่น การศึกษา สังคม การเมือง ซึ่งจะคนจนจะมีพฤติกรรม และค่านิยมของตนเอง ถ้าหากประชาชนยากจนก็ย่อมมีคุณภาพชีวิตต่ำไปด้วย

การศึกษาเกี่ยวกับสภาพความยากจนในประเทศไทยนั้นเกิดขึ้นหลังปี 2517 ในช่วงรัฐบาลของนายสัญญา ธรรมศักดิ์ เพื่อใช้ในการกำหนดนโยบายสวัสดิการสังคมส่วนรวมของประเทศ (กนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2541) คือ หลังจากประเทศได้เริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เพื่อใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศไปแล้ว 2 แผน คือ ฉบับแรก (ปี 2504-2509) และฉบับสอง (ปี 2510-2514) เมื่อพิจารณาประเมินผลแผนพัฒนาฯ ทั้ง 2 แผน ปรากฏว่าปัญหาที่เป็นรากเหง้าของความด้อยพัฒนา คือ ความยากจนของประชาชน ด้วยเหตุนี้จึงเริ่มมีการศึกษาว่าทำไมยังยากจนนั้นมีสักกี่ล้านคน หรือความเหลื่อมล้ำในการกระจายรายได้นั้น ความไม่เท่าเทียมกันมากน้อย

แคโทน โดยใช้ข้อมูลจากปี 2511-2512 ดังนี้ คือ การศึกษาของเมธี ครองแก้วและจินตนา เชิญศิริ ซึ่งกำหนดวัดความยากจนจากแบบแผนการบริโภค ด้วยวิธีการหาระดับรายได้ที่พอเพียงแก่การใช้จ่ายในการบริโภค และหาจำนวนครัวเรือนที่ยากจน พบว่า ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีครอบครัวที่ยากจนมากที่สุดประมาณ 1,415,617 ครอบครัวหรือร้อยละ 51.2 ของครอบครัวที่ยากจนทั่วประเทศ ซึ่งมีอยู่ทั่วประเทศประมาณ 2,762,291 ครอบครัว หรือร้อยละ 46.8 จากการศึกษาของเอื้อย มีสุข โดยใช้ข้อมูลเดียวกัน พบว่า ถ้ากำหนดระดับความยากจนคือรายได้ของผู้ใหญ่หนึ่งคน ที่น้อยกว่า 1,500 บาทต่อปีแล้ว มีครัวเรือนที่ยากจนในชนบทถึงร้อยละ 45 และมีครัวเรือนที่ยากจนในเมืองเพียงร้อยละ 5 และจากการศึกษาของขวัญใจ สมิธ โดยใช้วิธีเศรษฐศาสตร์เชิงปริมาณ เรื่อง Life-Cycle of poverty จากข้อมูลปี 2511-2512 เช่นกัน ปรากฏว่ามีครอบครัวยากจนทั่วประเทศประมาณร้อยละ 46 (ขวัญใจ สมิธ, 2522; เมธี ครองแก้วและจินตนา เชิญศิริ, 2518; Oey, 1976 อ้างถึงใน กนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2523) งานวิจัยดังกล่าว ใช้วิธีการเชิงปริมาณ ซึ่งอาจจะได้ผลที่แตกต่างกันบ้าง แต่ไม่ได้ศึกษาสาเหตุของความยากจน ว่าอะไรเป็นสาเหตุให้คนไทยยากจน (กนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2523)

ปัจจุบันการศึกษาความยากจน จะนิยมพิจารณาจากเส้นความยากจน (Poverty Line) ซึ่งสามารถคำนวณได้จากการมีรายได้ที่พอเพียงจะซื้ออาหารและสินค้า หรือบริการอื่นที่จำเป็นในการดำรงชีพขั้นต่ำหรือไม่ ในที่นี้คนจนคือ คนที่มีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจน โดยใช้ข้อมูลจากการสำรวจสภาวะเศรษฐกิจและสังคมของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ซึ่งจะจัดทำขึ้นทุก ๆ 2 ปี (กนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2541) เส้นความยากจนนี้จะปรับเปลี่ยนไปตามระยะเวลาของราคาของสินค้าอุปโภคบริโภค ในปี 2541 ได้กำหนดเส้นความยากจนว่าคนไทยที่มีรายได้ต่ำกว่าประมาณคนละ 911 บาทต่อเดือน ถือว่าเป็นคนยากจน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2542) แต่ในส่วนของ การกำหนดเส้นความยากจนของคนชนบท จะพิจารณาจากรายได้เฉลี่ยทั้งปีของคนแต่ละคนในแต่ละครัวเรือนว่าผ่านระดับความจำเป็นพื้นฐานที่เพียงพอกับการยังชีพในชนบทหรือไม่ ซึ่งในช่วงปี 2540-2544 ได้กำหนดว่าความจำเป็นพื้นฐานของรายได้ของครอบครัวในชนบทนั้น ถ้าหากมีรายได้ต่ำกว่า 20,000 ต่อคนต่อปี ถือว่าเป็นครัวเรือนยากจน ไม่บรรลุตามความจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต (กรมพัฒนาชุมชน, 2540) อย่างไรก็ตามการประเมินดังกล่าวจะเป็นที่ยอมรับในระดับหนึ่งในแวดวงวิชาการ แต่ในการแก้ปัญหา นั้นมักจะเสนอมาตรการที่เหมาะสมไม่ค่อยได้ จึงได้มีการเสนอยุทธศาสตร์การแก้ไขปัญหาความยากจน จากเขตพื้นที่ (Area) เป็นหลัก เพราะอาจกำหนดนโยบายที่สามารถแปรเป็นมาตรฐานที่เป็นรูปธรรมได้ชัดเจนกว่า โดยเริ่มจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (2525-2529) เป็นต้นมา ซึ่งได้ระบุว่า มีหมู่บ้านยากจนที่เป็นเป้าหมายของการพัฒนาทั้งสิ้น 12,555 หมู่บ้าน (โฆสิต บันเปี่ยมรัตน์, 2536 อ้างถึงใน กนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2541: 100)

ผลจากการสำรวจประชากรของประเทศไทยพบว่า ประชากรไทยเมื่อสิ้นวันที่ 31 ธันวาคม 2540 มีทั้งสิ้นประมาณ 60,816,227 คน (ธานี ฤทธิประสาธ, 2541) โดยมีประชากรที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองประมาณ 20 ล้านคน และอาศัยอยู่ในชนบท 40 ล้านคน (ปราโมทย์ ปราสาทกุล, 2540) และจากการสำรวจความยากจนในช่วงที่ผ่านมา ปัญหาความยากจนในประเทศไทยจะลดลงอย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง จากปี 2531 ซึ่งมีคนจน 17.9 ล้านคน หรือคิดเป็นร้อยละ 32.6 ของประชากรทั้งประเทศ ในปี 2539 พบว่ามีคนยากจนเหลืออยู่เพียง 6.8 ล้านคนหรือ

คิดเป็นร้อยละ 11.4 ของประชากรทั้งประเทศ แต่เนื่องจากเกิดภาวะเศรษฐกิจที่ถดถอยอย่างรุนแรงตั้งแต่ปี 2539 ทำให้ในปี 2541 ปัญหาความยากจนกลับมามีประชากรยากจนเพิ่มอีกเป็น 7.9 ล้านคนหรือร้อยละ 23.2 ของประชากรทั้งประเทศ นั่นคือมีจำนวนคนจนเพิ่มขึ้นจากภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจครั้งนี้ถึง 1.5 ล้านคน (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2541, 2542) เนื่องจากการดำเนินการธุรกิจหลายประเภท โดยเฉพาะสิ่งทอ เสื้อผ้าสำเร็จรูป รองเท้าและชิ้นส่วน ของเด็กเล่นและของชำร่วย อาหารสำเร็จรูปและอาหารแช่แข็ง เพชรพลอยและเครื่องประดับ ประสบภาวะขาดทุน บางแห่งปิดดำเนินการ ทำให้มีเกิดการเลิกจ้างงาน ซึ่งกรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน (2541, 2542) รายงานว่าในปี 2540 มีผู้ว่างงานจากการเลิกจ้างงาน 44,753 คน และเพิ่มขึ้นในปี 2541 มีจำนวนถึง 296,424 คน ซึ่งตัวเลขนี้มีแนวโน้มจะสูงขึ้น ทำให้คนจำนวนมากถูกเลิกจ้างและเดินทางกลับถิ่นฐานในชนบทเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ (อมรรัตน์ ชันดี, 2540: 30) ซึ่งก็จะทำให้คนยากจนในชนบทเพิ่มมากขึ้นไปอีก และจากจำนวนคนยากจนทั้งประเทศ 7.9 ล้านคนนี้ พบว่ามีคนที่มียาได้ต่ำกว่าเส้นความยากจนถึงร้อยละ 17.2 ของประชากรที่อาศัยอยู่ในชนบท และเป็นผู้ที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม (สำนักงานคณะพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2541)

พื้นที่ความยากจนในประเทศไทย

จากการสำรวจปัญหาความยากจนในระดับภูมิภาคหรือระดับพื้นที่ ซึ่งวัดจากรายได้ของครัวเรือน พบว่าภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีสัดส่วนคนจนสูงสุดมาโดยตลอด ในปี 2539 สัดส่วนของคนจนในภูมิภาคนี้คิดเป็นร้อยละ 19.4 ซึ่งสูงกว่าค่าเฉลี่ยทั้งประเทศร้อยละ 11.4 และได้เพิ่มเป็นร้อยละ 23.2 ในปี 2541 เนื่องจากภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจ แต่ก็เป็นที่น่ายินดีที่ปัญหาความยากจนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือลดลงมากที่สุดในช่วงที่ผ่านมา โดยเฉพาะในปี 2535-2539 กล่าวคือสัดส่วนของคนยากจนลดลงร้อยละ 20.5 เทียบกับการลดลงร้อยละ 11.8 ของทั้งประเทศ ภาคเหนือเป็นภูมิภาคเดียวที่มีสัดส่วนคนจนลดลงอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี 2535 มีคนจนร้อยละ 22.6 ลดลงเหลือร้อยละ 9 ในปี 2541 ส่วนในภาคใต้ที่เคยมีสัดส่วนคนจนน้อยกว่าภาคเหนือ กลับมีสัดส่วนคนจนมีแนวโน้มสูงขึ้นกว่าภาคเหนือตั้งแต่ปี 2537 เป็นต้นมา

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 1 ร้อยละของคนยากจนแสดงตามภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย

ภูมิภาค	2531	2533	2535	2537	2539	2541
กลาง	26.6	22.3	13.3	9.2	6.3	7.7
เหนือ	32.0	23.2	22.6	13.2	11.2	9.0
ตะวันออกเฉียงเหนือ	48.4	43.1	39.9	28.6	19.4	23.2
ใต้	32.5	27.6	19.7	17.3	11.5	14.8
กรุงเทพมหานครและ ปริมณฑล	6.1	3.5	1.9	0.9	0.6	0.6
รวมทั้งประเทศ	32.6	27.2	23.2	16.3	11.4	23.2

ที่มา : การสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน, สำนักงานสถิติแห่งชาติ ประมวลผลโดย กองประเมินผลการพัฒนา (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2542)

ลักษณะทางเศรษฐกิจของครัวเรือนที่มีความยากจน

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2541, 2542) ได้สรุปลักษณะทางเศรษฐกิจของครัวเรือนที่มีความยากจนไว้ดังนี้

1. ขนาดของครัวเรือน ขนาดของครัวเรือนเป็นตัวแปรสำคัญที่มีผลกระทบต่อปัญหาความยากจน ปี 2541 พบว่ากลุ่มครัวเรือนที่มีสมาชิก 1 คนมีสัดส่วนคนยากจนเพียงร้อยละ 1.2 ของประชากรในกลุ่มนี้ทั้งหมด ในขณะที่ครัวเรือนที่มีสมาชิกมากกว่า 7 คนขึ้นไปมีสัดส่วนคนยากจนสูงถึงร้อยละ 22
2. อายุของหัวหน้าครัวเรือน สัดส่วนคนตนจะสูงขึ้นอย่างชัดเจนในกลุ่มครัวเรือนที่มีอายุ 70 ปีขึ้นไป ซึ่งอยู่ในชนบทมากกว่าในเมืองและกระจุกตัวอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมากที่สุด ในปี 2537 มีถึงร้อยละ 40.7 ของประชากรทั้งหมดที่อยู่ในภูมิภาคนี้ และลดลงเหลือร้อยละ 24.9 ในปี 2539 แต่ก็ยังสูงมาก
3. ระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน การศึกษามีผลกระทบต่อความยากจนมาก โดยทั่วไปหัวหน้าครัวเรือนจะเป็นผู้หารายได้ให้กับครอบครัว ดังนั้นการศึกษาจึงเป็นปัจจัยระดับความเป็นอยู่ (Welfare) ของครัวเรือน ดัชนีชี้วัดระดับการศึกษาคือ ระยะเวลาในการศึกษาอยู่ในโรงเรียน เมื่อเปรียบเทียบการศึกษาของกลุ่มครัวเรือนที่ยากจนกับครัวเรือนที่ไม่ยากจนพบว่า หัวหน้าครัวเรือนกลุ่มที่ยากจนมีการศึกษาต่ำกว่าหัวหน้าครัวเรือนกลุ่มที่ไม่ยากจนมาก ในปี 2539 โดยเฉลี่ยหัวหน้าครัวเรือนยากจนมีการการศึกษาประมาณ 3.6 ปี ในขณะที่ครัวเรือนกลุ่มไม่ยากจนมีการศึกษาประมาณ 5.6 ปี
4. อาชีพของหัวหน้าครัวเรือน กลุ่มครัวเรือนที่มีหัวหน้าครัวเรือนเป็นเกษตรกรซึ่งจะอาศัยอยู่ในชนบทเป็นกลุ่มที่มีปัญหาความยากจนมากที่สุด ในปี 2537 กลุ่มครัวเรือนเกษตรกรยากจนร้อยละ 28.6 และในปี 2539 เหลือเพียงร้อยละ 18.8 ซึ่งจากข้อมูลดังกล่าวสามารถยืนยันแนวคิดที่ว่า ปัญหาความยากจนในประเทศไทยยังเป็นปัญหาหลักในเขตพื้นที่ชนบท

5. ขนาดการถือครองที่ดิน กลุ่มครัวเรือนที่เป็นเกษตรกรเป็นกลุ่มครัวเรือนที่มีความยากจนมากที่สุด กลุ่มครัวเรือนที่เป็นเกษตรกรผู้เช่าที่ดินจะมีปัญหาความยากจนมากกว่า กลุ่มเกษตรกรที่ถือครองที่ดินน้อยกว่า 5 ไร่ มีปัญหาความยากจนมากที่สุด

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2541) ได้วิเคราะห์ปัญหาความยากจน โดยใช้ข้อมูลจากการสำรวจภาวะเศรษฐกิจสังคมของครัวเรือนของสำนักงานสถิติ ซึ่งสามารถให้รายละเอียดข้อมูลด้านการศึกษาและสภาพความเป็นอยู่ของประชากรด้านอื่นๆ ซึ่งผลการวิเคราะห์ข้อมูลมีดังนี้

1. ระดับการศึกษา วัดจากสัดส่วนของนักเรียนต่อประชากรในวัยเรียน อัตราการคงอยู่ของประชากรในวัยเรียนและอัตราการเรียนต่อ พบว่าในปี 2539 ในเขตเทศบาลคนไม่จนมีอายุระหว่าง 20-59 ปี ระดับการศึกษาเฉลี่ย 9.3 ปี คนจนมีระดับการศึกษาเพียง 6 ปีเท่านั้น ในเขตสุขาภิบาลคนไม่จนกับคนจนมีการศึกษาในระดับ 7.1 ปีและ 4.8 ปี ตามลำดับ ในเขตชนบทคนไม่จนกับคนจนมีการศึกษาในระดับ 5.6 ปีและ 4.4 ปี ตามลำดับ

2. น้ำดื่ม น้ำสะอาดนับเป็นปัจจัยที่สำคัญที่กำหนดสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนตัวหนึ่ง การขาดแคลนน้ำสะอาดเป็นที่มาของโรครบาดต่าง ๆ และเป็นปัญหาเกี่ยวกับสุขภาพอนามัยของประชาชน โดยเฉพาะเด็กเล็ก สำหรับในชนบทพบว่ามาตรฐานคุณภาพน้ำทั่วไปอยู่ในระดับต่ำ

3. ห้องสุขา ห้องสุขาเป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการอยู่ดีมีสุขของคน ห้องสุขาที่ไม่สะอาดถูกหลักสุขลักษณะเป็นบ่อเกิดของโรคภัยไข้เจ็บ และไม่เป็นการเสริมสร้างอนามัยแวดล้อมที่ดี อย่างไรก็ตามจากการที่รัฐบาลให้ความสำคัญในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชนบทอย่างต่อเนื่อง โดยการแจกหัวส้วมทำให้คนจนและไม่จนในแต่ละพื้นที่มีห้องสุขาใช้อย่างทั่วถึงและไม่แตกต่างกันมากนัก

4. เชื้อเพลิงในการหุงต้ม แก๊สและไฟฟ้าเป็นเชื้อเพลิงที่สะอาดและสะดวกที่สุดในการหุงต้ม แต่อาจมีราคาแพงเกินไปสำหรับคนจน ดังนั้นในการใช้เชื้อเพลิงในการหุงต้มสำหรับคนจนยังมีค่าต่ำมาก คนจนยังนิยมใช้เชื้อเพลิงแบบดั้งเดิมอยู่

5. ไฟฟ้า ประชากรในประเทศไทยส่วนใหญ่ได้รับบริการไฟฟ้าอย่างทั่วถึงร้อยละ 98 และ 99.3 สำหรับคนจนและคนไม่จนในเขตเทศบาล คนจนในชนบทมีไฟฟ้าใช้ถึงร้อยละ 89 แต่ก็มีคนจนอีกจำนวนไม่น้อยที่ไม่สามารถใช้ประโยชน์จากไฟฟ้า อาทิ ในการหุงต้ม สาเหตุมาจากราคาค่าไฟฟ้ายังแพงเกินกว่าที่คนจนจะจัดหาไฟฟ้าและซื้อเครื่องใช้ไฟฟ้ามาใช้ประโยชน์ได้ จึงพบว่าคนจนกับคนไม่จนมีอุปกรณ์เครื่องใช้ไฟฟ้าในครัวเรือนที่มีความแตกต่างกันมาก สำหรับคนจนโดยเฉลี่ยมักใช้จักรยานและโทรทัศน์ขาวดำมากกว่า

6. สภาพที่อยู่อาศัย สภาพที่อยู่อาศัยจากการคำนวณห้อง (ห้องนอน) ต่อ 100 คน ซึ่งเป็นดัชนีวัดความแออัดในครัวเรือน พบว่า คนจนอาศัยอยู่ในครัวเรือนที่มีความแออัดในทุกพื้นที่ คนที่อยู่ในชนบทมีสภาพความแออัดกว่า

จะเห็นว่าปัญหาความยากจนเป็นปัญหาหลักในพื้นที่ชนบทของประเทศไทย ซึ่งแสดงออกถึงการขาดการศึกษา ความขาดแคลนปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต อยู่ในที่ไม่ถูกสุขอนามัย เช่น สภาพที่อยู่อาศัยแออัด ขาดน้ำกินน้ำใช้ ถึงแม้รัฐจะประสบความสำเร็จในด้านการขยายบริการ ด้านสาธารณสุขโภชนาการขั้นพื้นฐานที่จำเป็นไปสู่ประชา

ชนโดยเฉพาะคนชนบทมากยิ่งขึ้น เช่น ในปี 2537 ในหมู่บ้านชนบทมีไฟฟ้าใช้ร้อยละ 97.7 มีน้ำสะอาดดื่มกินในระบบประปา สำหรับในเขตเมืองในภูมิภาคร้อยละ 75 และร้อยละ 32 ในหมู่บ้านชนบท ในด้านการคมนาคม มีถนนเชื่อมต่อระหว่างจังหวัด อำเภอและตำบลคิดเป็นระยะทางรวมทั้งสิ้น 210,025 กิโลเมตร ซึ่งประมาณกว่าครึ่งหนึ่งเป็นถนนในหมู่บ้านประมาณ 123,400 กิโลเมตร ในด้านการศึกษาที่คนในชนบทมีโอกาสศึกษาสูงขึ้น โดยมีอัตราเข้าเรียนภาคบังคับร้อยละ 97.7 ความสำเร็จในด้านการพัฒนาสาธารณสุขได้ทำให้อายุขัยโดยเฉลี่ยของคนไทยสูงขึ้นเป็น 67.6 ปี เปรียบเทียบกับปี 2533 ซึ่งคนไทยมีอายุขัยโดยเฉลี่ยเพียง 63 ปีเท่านั้น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2540) แต่คนยากจนส่วนใหญ่ก็ยังขาดโอกาสที่ทัดเทียมกับคนที่ฐานะดีกว่าในสังคม ไม่สามารถมารับบริการสาธารณสุขใดๆบางอย่างไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ เช่น ไฟฟ้า น้ำประปา เพราะไม่มีเงินพอที่จะซื้อบริการดังกล่าว ตลอดจนมีการใช้อุปกรณ์ไฟฟ้าและเทคโนโลยีที่มีคุณภาพต่ำกว่ามาตรฐาน เป็นต้น

ตอนที่ 2 สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมกับการศึกษา

การศึกษาไม่ว่าจะเป็นระดับใด จำเป็นต้องใช้ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจเป็นตัวส่งเสริมการลงทุน ให้สามารถศึกษาสำเร็จได้ตามความต้องการ โดยเฉพาะครอบครัวเป็นสถาบันหน่วยแรกที่ทำให้เด็กได้เรียนรู้ประสบการณ์ต่าง ๆ และเป็นสถาบันที่มีอิทธิพลต่อความสำเร็จทางการศึกษาของเด็ก (รัตนา ตุงสวัสดิ์, 2528) พ่อแม่ที่มีการศึกษาสูง รายได้สูง จะมีผลต่อการศึกษาของเด็ก คือ มักจะสนับสนุนให้เด็กได้รับการศึกษา ให้เด็กมีผลการเรียนดี เนื่องจากพ่อแม่เห็นคุณค่าและความสำคัญของการศึกษา และพร้อมที่จะลงทุนทางการศึกษา ส่วนพ่อแม่ที่การศึกษาน้อย รายได้ต่ำ มีอาชีพไม่มั่นคง ว่างงานบ่อย ลักษณะโครงสร้างทางครอบครัวไม่มั่นคง พ่อแม่จำเป็นต้องยุ่งกับภาระกิจการเลี้ยงครอบครัว ไม่มีเวลาเอาใจใส่ตัวเด็กมากนัก ไม่มีเวลาในการอบรมดูแล หรือให้คำแนะนำแก่ลูกเวลาที่ลูกมีปัญหาทางการเรียน หรือทำการบ้านไม่ได้ (สำนักการศึกษากรุงเทพมหานคร, 2529) สอดคล้องกับอานนท์ อาภาภิรม (2517) ที่กล่าวว่า ครอบครัวที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสังคมระดับสูง ย่อมมีโอกาสหรือเวลาในการอบรมสั่งสอนบุตรได้ดีกว่าครอบครัวที่ยากจน การอบรมมักเน้นในเรื่องความเป็นระเบียบโดยถือคติว่า เด็กคืออยู่ที่การอบรมสั่งสอน สำหรับครอบครัวที่สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมต่ำ การอบรมเลี้ยงดูมักปล่อยปละเลย หรือเลี้ยงตามยถากรรม เพราะบิดามารดาไม่ค่อยมีเวลาเอาใจใส่อบรมสั่งสอนบุตร เนื่องจากต้องทำงานหนักต่อสู้กับปัญหาเศรษฐกิจอยู่ตลอดเวลา

จากการวิจัยทางการศึกษา พบว่า องค์ประกอบด้านสถานภาพทางเศรษฐกิจของนักเรียนอาจมีความสัมพันธ์กับผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาของนักเรียนด้วย เช่น เด็กยากจนประสบปัญหาในกิจกรรมต่าง ๆ ในการเรียนที่ต้องใช้เงิน หรือเด็กบางคนต้องทำงานพิเศษเพื่อนำเงินมาใช้จ่ายในการเรียน บางคนขาดอุปกรณ์ในการเรียนที่สำคัญ เช่น หนังสือหรือแบบเรียน เป็นต้น ดังนั้นเด็กเหล่านี้จึงขาดโอกาสที่จะเรียนหนังสืออย่างเต็มที่ ขาดประสบการณ์ที่จะช่วยให้เกิดความรู้ ซึ่งอาจจะส่งผลโดยตรงกับการเรียนของเด็กเอง และประสิทธิภาพการจัดการศึกษาในโรงเรียนโดยทางอ้อม ดังรายงานผลการศึกษาของธนาคารโลก (The World Bank, 1983 อ้างถึงใน ประยูร ศรีสังข์กุล, 2529)

เกี่ยวกับคุณภาพและประสิทธิภาพทางการศึกษายภายในโรงเรียน ซึ่งพบว่าในองค์ประกอบของตัวแปรป้อนเข้า (Input) ที่ทำให้นักเรียนประสบผลสำเร็จในการเรียนและมีความสัมพันธ์อย่างเด่นชัดกับผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน คือ สถานภาพทางเศรษฐกิจสังคม นอกจากนี้ยังให้ข้อเสนอแนะว่า การปรับปรุงคุณภาพการศึกษาของโรงเรียนนั้น จำเป็นต้องคำนึงถึงผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนเป็นองค์ประกอบหนึ่งด้วย Prescott (1961: 14-50) กล่าวว่า องค์ประกอบที่ส่งผลต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนมีหลายองค์ประกอบ โดยเฉพาะองค์ประกอบที่มาจากครอบครัว คือ องค์ประกอบด้านความรัก และองค์ประกอบทางวัฒนธรรมและการอบรมสั่งสอน ซึ่งตัวแปรสำคัญที่ทำให้ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนแตกต่างกัน คือ ภูมิหลังทางเศรษฐกิจและสังคม นักเรียนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมสูงจะมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงกว่านักเรียนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำ เด็กที่มาจากครอบครัวที่มีสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมต่ำ ย่อมขาดประสบการณ์ต่างที่ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ นอกจากนี้การเป็นสมาชิกของครอบครัวที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำ จะเป็นเครื่องชี้ถึงคะแนนผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน และสติปัญญาที่ต่ำด้วยเช่นกัน (Deutsch and Brown, 1964: 24-35; Frankel, 1962: 174; Garrison et al, 1964: 264-265 อ้างถึงใน สุวิทย์ อังกรวิโรจน์, 2531)

สำหรับงานวิจัยในประเทศไทยนั้น สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2527) ได้ศึกษาองค์กำหนดประสิทธิภาพการประถมศึกษา พบว่า ปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียน คือ สภาพเศรษฐกิจและสังคมของนักเรียน ก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน อรุณศรี อนันตรศิริ (2513: 78) พบว่า เด็กที่มาจากครอบครัวที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำ มักจะมีปัญหาด้านการเรียน จากการศึกษาของประนอม พังงาน (2522: 72-73) พบว่า ผลกระทบที่สำคัญที่มีต่อการเรียนของเด็กในส่วนที่เกี่ยวข้องกับผู้ปกครอง คือ การที่ผู้ปกครองส่วนใหญ่ไม่มีเวลาเอาใจใส่การเรียนของบุตร มีภาระที่ต้องใช้เวลาส่วนใหญ่ในการทำงานเลี้ยงชีพ การวิจัยนี้สอดคล้องกับกองการประถมศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ (2518: 78-88) และศิริ วรศิริ (2531) ที่พบว่า การออกกลางคันของนักเรียนมีสาเหตุเนื่องมาจากเด็กต้องช่วยผู้ปกครองทำงาน ประกอบอาชีพ เพราะครอบครัวมีฐานะยากจน

นอกจากนั้นจำนวนพี่น้องของนักเรียนก็มีผลต่อการเรียนของนักเรียนด้วย ซึ่งจากการศึกษาของ จันทนา นนทนิกร (2521: 127) พบว่า นักเรียนที่อยู่ในครอบครัวที่มีจำนวนพี่น้องน้อย จะมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงกว่านักเรียนที่อยู่ในครอบครัวที่มีพี่น้องปานกลางและพี่น้องมาก เช่นเดียวกับโอกาสในการศึกษาต่อของนักเรียน ที่พบว่า ระดับการศึกษาของพ่อแม่และสถานภาพทางเศรษฐกิจครอบครัว มีความสัมพันธ์ทางบวกกับโอกาสในการศึกษาต่อของบุตร ครอบครัวที่มีลูกจำนวนมากโอกาสที่จะได้ศึกษาต่อมีจำนวนน้อยลง และโอกาสที่จะได้เรียนต่อในระดับที่สูงขึ้นยิ่งน้อยลง ลูกคนเล็กสุดของครอบครัวมีโอกาสเรียนต่อมากกว่าลูกคนโต (กฤตยา อาชวนิจกุลและคณะ, 2537)

จากที่กล่าวมาข้างต้นอันเนื่องมาจากครอบครัวที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมที่ต่างจะมีความแตกต่างกันนั้น ย่อมมีความแตกต่างในองค์ประกอบ ของรายได้ การอบรมเลี้ยงดู สัมพันธภาพและบรรยากาศในครอบครัว ความมุ่งหวังของผู้ปกครองในการศึกษาของบุตร (จินตนา อินทรไทย, 2525: 44-46) ดังนี้

1. รายได้ของครอบครัว ครอบครัวที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมในระดับปานกลางและระดับสูง ทั้งบิดาและมารดาสามารถสรรหาสิ่งต่าง ๆ มาบำบัดความต้องการของบุตร ทั้งในด้านอาหารการกิน เครื่องแต่งกาย

อุปกรณ์การศึกษาและที่สำคัญคือทุนการศึกษาที่สนับสนุนให้บุตรเรียนสูง ๆ ขึ้นไป ซึ่งตรงกันข้ามกับครอบครัวที่มีรายได้น้อย มีรายได้น้อยเพียงพอกับการเรียนของบุตร บิดามารดาต้องทำมาหากินตัวเป็นเกลียว จนบางครั้งต้องต้องใช้แรงงานบุตรในการช่วยประกอบอาชีพ

2. การอบรมเลี้ยงดู ครอบครัวที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมที่แตกต่างกันมักมีแบบแผนในการเลี้ยงดูบุตรที่แตกต่างกันด้วย ครอบครัวที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสังคมระดับสูง ย่อมมีโอกาสหรือเวลาในการอบรมสั่งสอนบุตรได้ดีกว่าครอบครัวที่ยากจน สำหรับครอบครัวที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมต่ำ การอบรมเลี้ยงดูมักปล่อยปละเลยหรือเลี้ยงตามยถากรรม เพราะบิดามารดาไม่ค่อยมีเวลาเอาใจใส่อบรมสั่งสอนบุตร เนื่องจากต้องทำงานหนักอยู่ตลอดเวลา

3. สัมพันธภาพและบรรยากาศในครอบครัว ครอบครัวที่บิดามารดารักใคร่กันดีไม่ทะเลาะเบาะแว้งกัน ให้ความรักความอบอุ่นความใกล้ชิดสนิทสนมกับสมาชิกในครอบครัวอย่างเพียงพอ ทำให้เด็กเกิดความอบอุ่นมีความมั่นใจ และมีกำลังใจในการศึกษาเล่าเรียนอย่างเต็มที่ ในครอบครัวที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมต่ำ ความยากจนและความบีบคั้นทางเศรษฐกิจการเงิน มักเป็นสาเหตุทำให้เกิดการทะเลาะวิวาทในครอบครัวบ่อย โดยเฉพาะบิดามารดาทำให้อุบัติการณ์เกิดความหว่อ ขาดความรักความอบอุ่น มีความรู้สึกวิตกกังวลและรู้สึกไม่ปลอดภัย และเกิดความท้อแท้เบื่อหน่ายในการศึกษาเล่าเรียน

4. ความมุ่งหวังของผู้ปกครองในการศึกษาของบุตร และการวางแผนการสำหรับอนาคตของบุตร เป็นแรงกระตุ้นที่มีผลต่อการศึกษานับเป็นอย่างมาก บิดามารดาที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจครอบครัวระดับปานกลางและระดับสูง หวังที่จะให้บุตรมีการศึกษาสูงและประสบความสำเร็จในวิชาชีพ ในขณะที่บิดามารดาที่มาจากครอบครัวที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจต่ำ มุ่งหวังเพียงแต่ให้บุตรมีการศึกษาเพียงพอหางานทำได้เท่านั้น

โดยสรุปสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม มีผลต่อการเรียนของนักเรียนอย่างยิ่ง โดยเฉพาะนักเรียนที่มีฐานะยากจน ความเป็นอยู่ขาดแคลน ย่อมขาดการสนับสนุนในด้านอุปกรณ์การเรียน การรับประทานอาหารไม่เพียงพอต่อความต้องการของร่างกาย การดูแลเอาใจใส่จากผู้ปกครองมีน้อย บางรายอาจมีปัญหาทางครอบครัว ขาดความรักความอบอุ่น ส่งผลในด้านร่างกาย อารมณ์ สังคมและสติปัญญา ถ้าหากนักเรียนมีปัญหาในด้านเศรษฐกิจแล้วย่อมส่งผลต่อการเรียนของเด็กตามมา

ตอนที่ 3 แนวคิดเกี่ยวกับคุณภาพการศึกษาและปัจจัยที่ส่งผลต่อคุณภาพการศึกษา

แนวคิดเกี่ยวกับคุณภาพการศึกษา

การศึกษาเป็นรากฐานที่สำคัญที่สุดประการหนึ่ง ในการสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าและแก้ไขปัญหาดังต่าง ๆ ในสังคมได้ เนื่องจากการศึกษาเป็นกระบวนการที่ช่วยให้คนได้พัฒนาตัวเองในด้านต่าง ๆ ตลอดช่วงชีวิต (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2539) คุณภาพการศึกษาจึงเป็นประเด็นที่ประเทศกำลังพัฒนาให้ความสนใจเป็นอย่างมาก แต่การตีความหมายของคำว่าคุณภาพยังไม่เป็นที่ยุติ แม้จะมีการค้นคว้าวิจัยเรื่องนี้มาเป็นเวลานานพอสมควร

ควรแล้ว (สุภางค์ จันทวานิชและคณะ, 2531) ซึ่งถ้ากล่าวถึงคำว่า "คุณภาพ" แล้ว ในทุกวงการมักคุ้นเคยกับการใช้คำดังกล่าวในการสื่อสารถึงผลการดำเนินงานกิจกรรมของบุคคล องค์กรหรือสังคมที่ตนเองเป็นสมาชิก "คุณภาพ" ในความหมายเดิมนั้น หมายถึง ผลงานหรือสินค้าที่สอดคล้องกับมาตรฐาน (สมศักดิ์ ดลประสิทธิ์, 2541) ซึ่งมาตรฐาน (Standard) หรือคุณภาพนี้เป็นความหมายที่กว้าง ขึ้นอยู่กับข้อกำหนดของแต่ละสังคม คุณภาพจึงเป็นคุณภาพในบริบทของสังคมหนึ่ง ๆ ซึ่งอาจไม่เหมือนสังคมอื่น ๆ (สุภางค์ จันทวานิชและคณะ, 2531; มธุรส พะวินรัมย์, 2539) ดังนั้น คุณภาพก็อาจหมายถึงความพึงพอใจ (สมศักดิ์ ดลประสิทธิ์, 2541) ของคนที่เกี่ยวข้องในสังคมนั้น ๆ

นิยามของคุณภาพจาก Higher Education Quality Council (1994 อ้างถึงใน อมรวิรัช นาครทรรพ, 2541) กล่าวว่าคุณภาพไม่ได้มีความหมายอย่างเดียว แต่มีความหมายหลากหลายขึ้นอยู่กับบริบทของผู้ถูกประเมินและผู้ประเมิน ซึ่งอาจหมายถึงความเป็นเลิศที่วัดด้วยเกณฑ์บางอย่างตายตัว การทำงานได้สอดคล้องกับหน้าที่ การגיעเฉพาะของสถาบันที่ได้รับมอบหมายจากสังคม การใช้เงินทุกบาททุกสตางค์อย่างคุ้มค่า หรือการที่องค์กรมีการสำรวจปรับปรุงตนเองอย่างต่อเนื่อง ฯลฯ

สำหรับคุณภาพการศึกษานั้นที่ได้มีผู้ให้นิยามไว้อย่างกว้าง ๆ พอจะสรุปได้ดังนี้ คุณภาพการศึกษาโดยทั่วไปพิจารณาจากประสิทธิภาพและประสิทธิผลของระบบการศึกษาที่จะพัฒนาให้ผู้เรียนมีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ (เกษมา วรวรรณ ณ อุทยาน, 2537) โดยทั่วไปจะพิจารณาจากประสิทธิภาพ โดยเฉพาะคุณภาพของผลผลิต คือผู้จบการศึกษา (เอกวิทย์ ณ ถกลาง, 2530) การพิจารณาคุณภาพคือ การพิจารณาว่าผู้จบการศึกษามีคุณสมบัติสอดคล้องตามความต้องการหรือไม่ (Philip H Combs, 1970 อ้างถึงใน มธุรส พะวินรัมย์, 2539; สุภางค์ จันทวานิชและคณะ, 2531) และมีปัจจัยใดบ้างที่ทำให้เกิดคุณสมบัติดังกล่าว (เกษมา วรวรรณ ณ อุทยาน, 2537) ตัวอย่างประสิทธิภาพของการประถมศึกษาที่นิยมใช้กันแพร่หลายคือ คะแนนผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาภาษาไทยและคณิตศาสตร์ (สุภางค์ จันทวานิชและคณะ, 2531)

ในการจัดการศึกษาเพื่อมีคุณภาพคือบรรลุวัตถุประสงค์นั้น เป้าหมายสูงสุดคือการยกระดับคุณภาพของนักเรียนหรือการเปลี่ยนแปลงความรู้ความสามารถ เจตคติ และพฤติกรรมของนักเรียน จากลักษณะที่ไกลจากความคาดหวังไปสู่ลักษณะที่ใกล้เคียงกับความคาดหวัง (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2522) คุณภาพของผู้เรียนในระดับประถมศึกษา มี 2 ลักษณะ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2526) คือ

1. คุณภาพที่วัดได้จากการดูผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียน ทั้งในด้านความรู้ การปฏิบัติ เจตคติ คุณธรรม รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างต่อเนื่อง ได้บรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่มประสบการณ์ในหลักสูตรประถมศึกษาเพียงใด

2. คุณสมบัตินานัปการที่พัฒนาสะสมอยู่ในตัวของผู้เรียนตลอดกระบวนการทางการศึกษา และจะปรากฏผลกระทบต่อสภาพสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมืองและการใช้ชีวิตชีวิตในอนาคต ซึ่งได้แก่ความเป็นพลเมืองดี ความสามารถในการทำมาหากิน การรู้จักคิดและแก้ปัญหาของตนเอง ครอบครัวและสังคม การจรรโลงสถาบันที่

สำคัญของชาติให้มั่นคง ฯลฯ คุณภาพของผู้เรียนนี้บางอย่างวัดได้ในโรงเรียน บางอย่างต้องดูเมื่อเด็กจบการศึกษาจากโรงเรียนไปแล้ว

สำหรับคุณภาพในบริบทของโรงเรียนนั้น สมศักดิ์ ดลประสิทธิ์ (2541) ได้กล่าวถึงมิติคุณภาพของโรงเรียนเอกชนดังนี้

1. มีความสามารถในการจัดการศึกษา (Performance) ได้ตามที่มาตรฐานกำหนด
2. โรงเรียนมีลักษณะพิเศษ (Features) เป็นลักษณะที่โรงเรียนจัดขึ้นเพิ่มเติมจากการจัดการศึกษาปกติ
3. บุคลากรของโรงเรียนความเชื่อถือและความไว้วางใจได้ (Reliability) ทั้งผู้บริหารเป็นที่เชื่อถือได้ว่ามีการบริหารจัดการที่ดี มีภาวะผู้นำ ครูทำหน้าที่สอนเป็นที่เชื่อถือไว้วางใจได้
4. โรงเรียนทำตามที่ประกาศตกลงไว้กับผู้เรียนและผู้ปกครอง (Conformance)
5. ใช้สื่อการสอนที่มีคุณภาพ อาคารสถานที่มีความมั่นคงทนทาน (Durability) สามารถใช้ในกิจกรรมการเรียนการสอนได้อย่างเต็มศักยภาพ สะดวกและปลอดภัย มีความงามสุนทรีย์ภาพ ทั้งรูปร่างและการตกแต่งให้สวยงาม
6. มีชื่อเสียงเป็นที่ประจักษ์ ผู้บริการและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องยอมรับในคุณภาพในคุณภาพ (Reputation or Perceived Quality) นักเรียนผู้ปกครองยอมรับว่าเป็นโรงเรียนที่จัดกิจกรรมการเรียนการสอนได้ตามที่คาดหวังไว้ ทุกคนพอใจ รัฐบาลหรือหน่วยงานต่าง ๆ ยอมรับว่าโรงเรียนมีคุณภาพเทียบเท่าหรือมากกว่าโรงเรียนอื่น ๆ
7. โรงเรียนจัดบรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียนการสอน มีสุนทรีย์ภาพ (Aesthetics) เช่น มีบรรยากาศร่มรื่น
8. ส่งเสริมสนับสนุน การจัดกิจกรรมบริการนักเรียน ผู้ปกครองชุมชน (Serviceability) เช่น เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ มีสนามกีฬา มีบริการหอประชุม ฯลฯ รับฟังความคิดเห็นของทุกฝ่าย เพื่อนำมาปรับปรุงแก้ไขสิ่งที่ยังบกพร่องและไม่สมบูรณ์

ดังนั้นในการจัดการศึกษาต้องมีการพิจารณาการศึกษาที่ให้ความพึงพอใจ (Edutainment) คือ ต้องทำให้การศึกษาเป็นที่พึงพอใจของทุกฝ่าย คือ ผู้จัดบริการ หมายถึง ครู ผู้บริหาร ผู้รับบริการ หมายถึง นักเรียน ผู้ปกครองและสังคม ชุมชน และประเทศโดยรวม ซึ่งต้องมีการบำรุงขวัญและให้กำลังใจแก่ผู้ปฏิบัติงานการศึกษา จึงต้องคำนึงถึงสิ่งสำคัญ 3 ประการคือ

1. ปริมาณ (Quantity) คือ จำนวนผู้รับการศึกษา คือ นักเรียน นักศึกษา
2. คุณภาพ (Quality) คือ คุณภาพการศึกษา หมายถึงผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียน สุขภาพพลานามัย ตลอดจนคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของผู้เรียน
3. ความเสมอภาค (Equality) หมายถึง ความเสมอภาคในทางการศึกษา (Education opportunity) โดยทางทฤษฎีทุกคนควรมีโอกาสเท่าเทียมกัน แต่ตามความเป็นจริงไม่อาจทำเช่นนั้นได้ เพราะแต่ละคนมีความถนัดความสนใจ ตลอดจนข้อจำกัดต่างกัน ดังนั้น ความเสมอภาคทางการศึกษา จึงต้องคำนึงถึงความต้องการของแต่ละบุคคลด้วย

คุณภาพการศึกษามีความจำเป็นและมีความสำคัญยิ่งกว่า ปริมาณและความเสมอภาค การจัดสิ่งใด ๆ ให้กับผู้เรียนควรมุ่งให้ผู้เรียนมีคุณภาพ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าคุณภาพการศึกษาเป็นหัวใจสำคัญของการศึกษา การจัดสิ่งใด ๆ ให้กับผู้เรียนควรมุ่งให้ผู้เรียนมีคุณภาพ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า คุณภาพการศึกษาเป็นหัวใจของการศึกษา การจัดสิ่งใด ๆ ให้กับผู้เรียนถ้าขาดคุณภาพสิ่งนั้นไม่ควรเรียกว่าการศึกษา (ประสิทธิ์ เควอสิงห์, 2541)

คุณภาพการศึกษาของโรงเรียนประถมศึกษา จึงน่าจะเป็นการศึกษาที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลทั้งในแง่ของกระบวนการบริหาร การจัดการเรียนการสอน และคุณภาพของนักเรียน อันรวมถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่สนับสนุนในกระบวนการต่าง ๆ ด้วย อันก่อให้เกิดนักเรียนมีคุณภาพบรรลุตามวัตถุประสงค์ของหลักสูตร ทั้งในด้านผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและลักษณะที่พึงประสงค์ ซึ่งอาจเทียบกับมาตรฐานและความพึงพอใจของคนในสังคมนั้น ๆ

ดังนั้น แนวทางการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนให้มีความเป็นมาตรฐาน และให้ผู้เรียนมีคุณลักษณะที่พึงประสงค์นั้น จำเป็นต้องมีหลักสูตรแกนกลาง โดยเฉพาะการระดับประถมศึกษาซึ่งถือเป็นการศึกษาพื้นฐานของปวงชนนั้น ซึ่งรัฐได้กำหนดเป็นการศึกษาภาคบังคับของคนไทยทุกคน ตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2464 (เจริญ ไวยวัจนกุล, 2531) ปัจจุบันได้ใช้หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ซึ่งมีความคาดหวังให้ผู้เรียนคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น และทำงานอย่างเป็นระบบ เพื่อให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตให้พร้อมที่จะทำประโยชน์เพื่อสังคม ตามบทบาทหน้าที่ของตน ในกรณีนี้ต้องปลูกฝังให้ผู้เรียนเกิดลักษณะ พัฒนาตน พัฒนาอาชีพและพัฒนาสังคม โดยมีเป้าหมายให้ผู้เรียนพัฒนาและรู้ทันการเปลี่ยนแปลงของสังคมลักษณะ ดังนี้

ด้านการพัฒนาตน คือ

1. มีทักษะพื้นฐานในการเรียนรู้ คงสภาพอ่านออกเขียนได้ และคิดคำนวณได้
2. มีสุขภาพกายใจสมบูรณ์ บำรุงรักษาสุขภาพอนามัยส่วนตน
3. สามารถวิเคราะห์สาเหตุและเสนอแนวทางในการแก้ปัญหา ที่เกิดขึ้นกับตนเองและครอบครัวได้
4. เสียสละ ไม่เอาเปรียบผู้อื่น
5. มีนิสัยรักการอ่านและใฝ่หาความรู้อยู่เสมอ

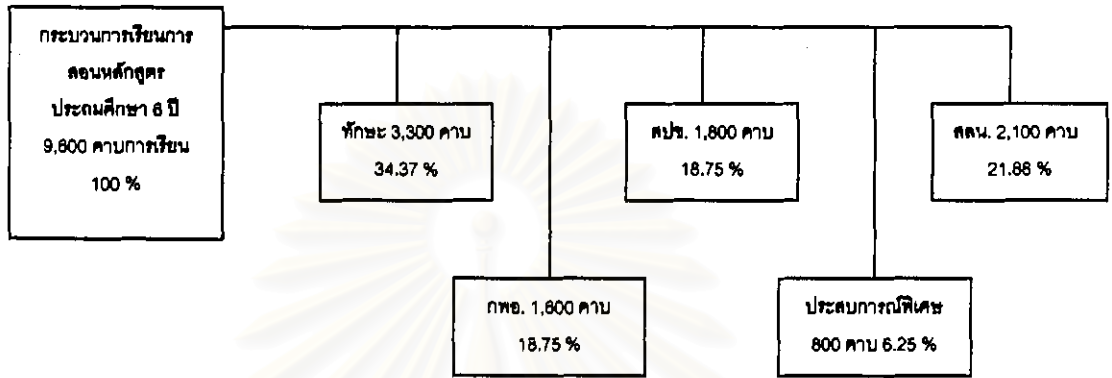
ด้านพัฒนาอาชีพ คือ

6. สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ รักการทำงานและทำงานเป็น

ด้านพัฒนาสังคม คือ 7. รู้เข้าใจเกี่ยวกับสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมในบ้าน สามารถปฏิบัติตนตามบทบาทหน้าที่ ในฐานะสมาชิกที่ดีของบ้านและชุมชน ตลอดจนพัฒนาและอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม ศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรมชุมชนรอบๆ บ้าน(กรมวิชาการ, 2534)

โครงสร้างของหลักสูตรระดับนี้ ประกอบด้วยมวลประสบการณ์ให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ 5 กลุ่ม ดัง
แผนภูมิที่ 2.

แผนภูมิที่ 2 โครงสร้างหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง 2535)

ที่มา : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2540: 20-21.

หลักสูตรประถมศึกษา ใช้เวลาเรียน รวม 9,600 คาบเวลาเรียน แบ่งออกเป็น 5 กลุ่มทักษะ ดังต่อไปนี้ กลุ่มทักษะที่เป็นเครื่องมือของการเรียนรู้ มุ่งให้ผู้เรียนมีความรู้และทักษะพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับการพัฒนาทางด้านสติปัญญา และการเรียนในระดับสูงประกอบด้วยวิชาภาษาไทย และคณิตศาสตร์ มีคาบการเรียนร้อยละ 34.37 ของมวลประสบการณ์ทั้งหมด สำหรับกลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย (สสน.) และกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต (สปช.) ซึ่งมีเนื้อหาสาระที่มุ่งให้ผู้เรียนเป็นคนดีมีคุณธรรม มีคาบการเรียนร้อยละ 21.88 และ 18.75 ตามลำดับ สำหรับกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ (กพอ.) ซึ่งประกอบด้วยวิชาประสบการณ์ทั่วไปในวิชาการงานและความรู้พิเศษในการประกอบอาชีพ และกลุ่มประสบการณ์พิเศษซึ่งโรงเรียนสามารถเลือกที่เน้นเนื้อหาสาระทางด้านวิชาชีพ หรือภาษาอังกฤษ ก็ได้มีคาบเรียนร้อยละ 18.75 และ 6.25 ตามลำดับ (คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2540: 20-21)

เพื่อให้การจัดการศึกษาในระดับประถมศึกษามีประสิทธิภาพ สามารถพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณภาพตามมาตรฐานและความต้องการของสังคม สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติจึงได้พัฒนาเกณฑ์มาตรฐานในโรงเรียนประถมศึกษา พ.ศ. 2541 สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ โดยแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2541) คือ

1. มาตรฐานคุณภาพนักเรียน นักเรียนในแต่ละระดับการศึกษาต้องได้รับการพัฒนาคุณลักษณะ ให้เหมาะสมอย่างรอบด้าน ทั้งด้านความรู้ ความสามารถ/ทักษะ ร่างกาย คุณธรรม จริยธรรม สุนทรียภาพและความภูมิใจในความเป็นไทย

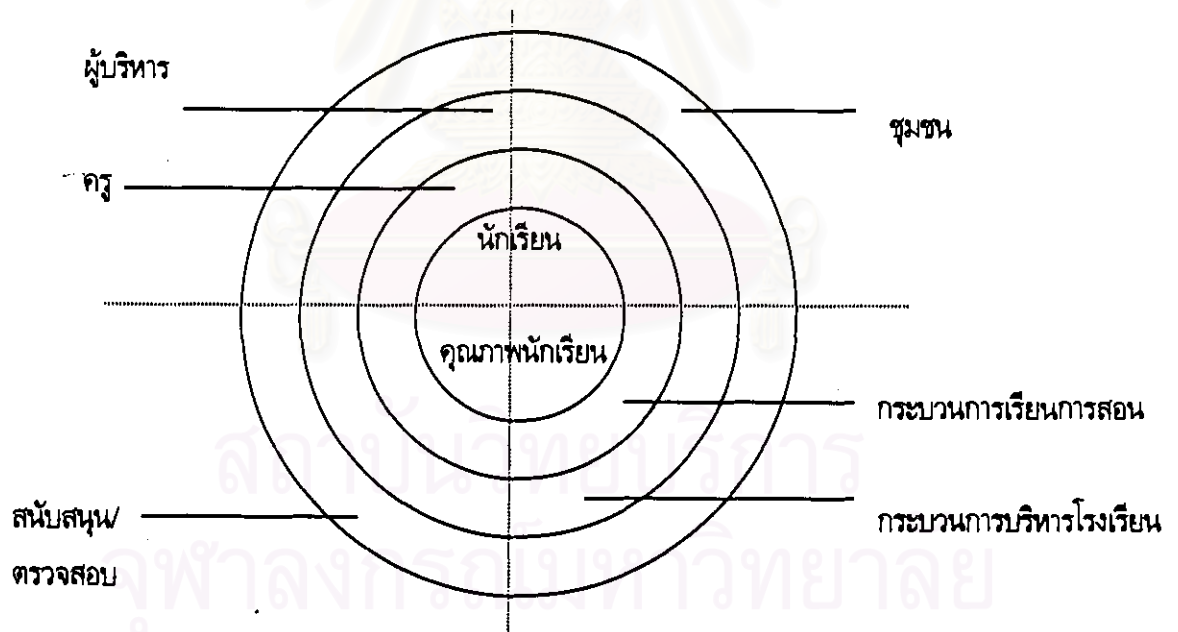
2. มาตรฐานการเรียนการสอน การจัดการเรียนการสอนที่สามารถพัฒนานักเรียนให้มีลักษณะที่พึงประสงค์ได้อย่างครบถ้วน ครูต้องจัดการเรียนการสอนอย่างมีระบบ มีขั้นตอนมีการวางแผน การสอนที่นำข้อมูลทั้งจากหลักสูตร ความต้องการของนักเรียน และห้องถิ่นมาใช้จัดกิจกรรมการเรียนการสอน ที่ยึดนักเรียนเป็นศูนย์กลาง โดย

เน้นให้นักเรียนได้ฝึกคิด ปฏิบัติจริง แสวงหาความรู้ และเรียนรู้ร่วมกัน ครูจัดการเรียนการสอนที่เชื่อมโยงกับสภาพชุมชนและสิ่งแวดล้อม ปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม และคุณลักษณะที่พึงประสงค์ ให้นักเรียนเกิดความสุขสำเร็จพัฒนาได้เต็มตามศักยภาพ

3. มาตรฐานการบริหารโรงเรียน การบริหารที่มีประสิทธิภาพที่เอื้อต่อการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนและส่งผลต่อคุณภาพนักเรียนนั้น ต้องเป็นกระบวนการบริหารที่ใช้แผนเป็นเครื่องมือในการบริหารงาน โดยแผนนั้นเกิดจากการวางแผนอย่างมีส่วนร่วม มีเป้าหมายที่ชัดเจนสอดคล้องกับสภาพของโรงเรียน และที่สำคัญคือมุ่งพัฒนาคุณภาพของนักเรียน โรงเรียนเกิดการสนับสนุนให้บุคลากรมีความมุ่งมั่นในการพัฒนางานในหน้าที่ จัดกิจกรรมสนับสนุนการเรียนการสอน มีการประสานความร่วมมือจากทุกฝ่ายเพื่อพัฒนาโรงเรียน และมีการประเมินผลการปฏิบัติงานอย่างเป็นระบบ

มาตรฐานด้านผลผลิต และมาตรฐานด้านกระบวนการอื่นได้แก่ มาตรฐานคุณภาพนักเรียน มาตรฐานการเรียนการสอน มาตรฐานการบริหารโรงเรียน มีความสัมพันธ์กันอย่างชัดเจน ซึ่งจะมีประสิทธิภาพมากเพียงใดนั้น ย่อมเป็นไปตามบริบทของชุมชนด้วยเช่นกัน ดังแผนภูมิ

แผนภูมิที่ 3 ความสัมพันธ์ของมาตรฐานคุณภาพนักเรียน มาตรฐานการเรียนการสอน มาตรฐานการบริหาร

ที่มา : ผู้วิจัยดัดแปลงมาจากสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, เอกสารการประกันคุณภาพการศึกษา, 2541.

จะเห็นได้ว่า คุณภาพการศึกษาที่จะเกิดกับโรงเรียนใดโรงเรียนหนึ่งนั้น ย่อมมีกระบวนการในการประสานที่สอดคล้องกันทั้งในโรงเรียน ทั้งด้านบุคลากรในโรงเรียน คือ ผู้บริหารและครู และกระบวนการด้านการบริหารงานและการเรียนการสอน โดยมีผู้ปกครองชุมชนสนับสนุนและตรวจสอบการทำงานของโรงเรียน คุณภาพจะเกิดได้เมื่อ

มีปฏิบัติงานได้ตามมาตรฐานที่กำหนด หรือเป็นความพึงพอใจของคนในสังคมนั้น ก็ย่อมต้องมีปัจจัยต่าง ๆ ซึ่งเป็นหน่วยของสังคมในบริบทนั้นที่จะส่งผลต่อคุณภาพการศึกษาของโรงเรียน ดังจะได้มีผู้ศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อคุณภาพการศึกษาของโรงเรียนไว้ ดังนี้

ปัจจัยที่ส่งผลต่อคุณภาพการศึกษา

ดังได้กล่าวแล้วว่า คุณภาพการศึกษาจะดีหรือไม่ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลาย ๆ ประการ ดังคำกล่าวของสไนท์ สมิธการ (2523) ว่า การที่นักเรียนส่วนใหญ่ของโรงเรียนแห่งหนึ่งมีผลการเรียนไม่สู้ดี เมื่อเทียบกับระดับเดียวกันของโรงเรียนแห่งหนึ่ง คงไม่ใช่เรื่องสืบเนื่องมาจากพฤติกรรมการสอนของครูแต่เพียงอย่างเดียว น่าจะมีปัจจัยอื่น ๆ อีก ซึ่งจากการศึกษาของ Sehwillie, John et al. (2529) อ้างถึงใน คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2534) ได้ศึกษาและสังเคราะห์งานวิจัยเป็นจำนวนมากของประเทศที่พัฒนาแล้ว และประเทศที่ยังไม่พัฒนาเกี่ยวกับประสิทธิผลของโรงเรียนประถมศึกษา ซึ่งสอดคล้องกับจาร์ส นองมาก (2531) เกี่ยวกับปัจจัยที่ส่งผลต่อคุณภาพของโรงเรียนประถมศึกษา ดังนี้ คือ

1. บรรยากาศในโรงเรียน ในโรงเรียนที่มีประสิทธิผลดีจะมีการจัดการที่ช่วยสร้างบรรยากาศที่ดีภายในโรงเรียน กล่าวคือ ผู้บริหาร ครู และผู้ปกครองมีความคาดหวังต่อความสำเร็จด้านวิชาการของนักเรียน ครูมีเจตนาที่ดีต่อวิชาชีพ อุทิศตนเพื่อการสอน นักเรียนมีโอกาสเรียนอย่างเต็มที่ ผู้บริหารและครูร่วมกันวางเป้าหมายเพื่อการพัฒนาปรับปรุงคุณภาพของนักเรียน

2. ความร่วมมือกันเพิ่มพูนความรู้ของครู โรงเรียนที่มีประสิทธิผลดีจะกระตุ้นให้ครูได้ทำงานร่วมกันในด้านวิชาการ เสนอแนวทางการแก้ปัญหาและเพิ่มพูนความรู้ของครูในเนื้อหาของหลักสูตร วิธีการสอน การใช้สื่อ การวัดผล โดยเปิดโอกาสให้เข้ารับการอบรมเพื่อพัฒนาตนเองอย่างเต็มที่

3. การผลิตและการใช้สื่อการเรียนการสอน โรงเรียนที่มีประสิทธิผลที่ดีครูมีความสามารถใช้สื่ออย่างมีประสิทธิภาพ และร่วมกันผลิตสื่อการเรียนการสอนด้วยวัสดุที่มีอยู่แล้วและราคาไม่แพง

4. การแนะนำด้านวิชาการ โรงเรียนที่มีประสิทธิผลที่ดี ผู้บริหารและครูความร่วมมือกันให้คำแนะนำด้านวิชาการ ในการนำไปใช้เพื่อปรับปรุงการเรียนการสอนอย่างต่อเนื่อง

5. ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน จะได้รับความช่วยเหลือและสนับสนุนจากชุมชนในทุก ๆ ด้านของโรงเรียน

และสอดคล้องกับสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2533) ที่เสนอปัจจัยที่ส่งผลต่อคุณภาพของโรงเรียนประถมศึกษาที่สำคัญนั้น คือ

1. องค์ประกอบด้านการสอน ตัวแปรสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการเรียนการสอนได้แก่ ครู ประกอบด้วย ภูมิหลังของครูด้านวุฒิการศึกษา การอบรม ประสบการณ์ในการสอน ทักษะคิดต่อวิชาชีพ การปฏิบัติงานต่อสัปดาห์ วิธีการสอนและการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน การใช้อุปกรณ์และนวัตกรรมต่าง ๆ การปรับปรุงการเรียนการสอน และการวัดผล การแก้ปัญหาของครูเกี่ยวกับการเรียนการสอน ด้านนักเรียนประกอบด้วยภูมิหลังทางด้านเศรษฐกิจครอบครัว ความเพียงพอของแบบเรียน และการมีผู้ช่วยให้คำแนะนำในการทำการบ้าน

2. องค์ประกอบด้านการบริหาร เป็นตัวแปรที่มีผลต่อการจัดการเรียนการสอนได้แก่ ผู้บริหาร ภูมิหลัง ด้านเศรษฐกิจสังคม ประสิทธิภาพในการบริหาร สภาพการปฏิบัติงานของผู้บริหารในการสอน ความสามารถด้านการจัดการดูได้จากกรวางนโยบาย หรือปรัชญาการศึกษาของโรงเรียน การบริหารบุคลากรและงบประมาณ และความสามารถในการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน เพื่อการระดมทรัพยากรทั้งในด้านวัตถุและบุคลากร ในการสนับสนุนโรงเรียน ในการสนับสนุนการศึกษาของนักเรียน การอบรมสั่งสอนที่ต่อเนื่องในโรงเรียนและที่บ้าน ซึ่งเหล่านี้เป็นภาระกิจของผู้บริหารที่พึงกระทำและมีผลกระทบต่อคุณภาพการศึกษาได้อย่างมาก นอกจากนี้ยังมีตัวแปร ด้านอัตราส่วนนักเรียนต่อครู สัดส่วนครูจำแนกตามวุฒิ ความเพียงพอของสถานที่ในการอำนวยความสะดวก สภาพแวดล้อมของชุมชน

สมศักดิ์ สินธุเวชญ์ (2541) ได้กล่าวว่าปัจจัยที่ส่งผลให้การศึกษาามีคุณภาพ ได้แก่

1. หลักสูตร จะต้องประกอบด้วยหลักสูตรระดับชาติและระดับท้องถิ่น โดยเน้นให้ความสำคัญแก่ผู้เรียน ให้ผู้เรียนเรียนรู้ด้วยตนเองและเรียนรู้ตลอดชีวิต

2. การจัดการเรียนการสอน จะต้องเน้นผู้เรียนให้เป็นจุดศูนย์กลาง เน้นให้ผู้เรียนสามารถสร้างความรู้ เน้นผู้เรียนให้สามารถนำความรู้ในวิชาต่าง ๆ ไปบูรณาการใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้ เน้นให้ผู้เรียนสามารถคิด วิเคราะห์ คิดสร้างสรรค์ และคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณ

3. ครูและบุคลากรทางการศึกษา ผู้บริหารศึกษาต้องมีภาวะผู้นำ มีความรู้ ความสามารถในการบริหารจัดการ ระบบคุณภาพ มีการควบคุมคุณภาพ มีการทำงานที่เป็นมาตรฐาน มีการทำงานที่เป็นทีม ให้ทุกคนมีส่วนร่วม สามารถพัฒนาโรงเรียนให้เป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ มีระบบสร้างขวัญกำลังใจ มีธรรมเนียมโรงเรียน มีระบบสารสนเทศ มีการควบคุมคุณภาพของโรงเรียน ครูจะต้องมีการจัดการเรียนการสอนสอดคล้องกับหลักสูตรอย่างมีประสิทธิภาพ นักเรียนเรียนอย่างมีความสุข มีประสิทธิภาพตรง สัมพันธ์กับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและชุมชน

4. กระบวนการบริหารจัดการ การบริหารการศึกษาให้มีประสิทธิภาพและคุณภาพ ต้องมุ่งให้เกิดสมานฉันท์ ระหว่างบุคลากรและหน่วยงาน มีการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นและสถานศึกษา ตลอดจนให้บุคคลและครอบครัว ชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชน หน่วยงานภาครัฐและเอกชน มีส่วนร่วมและรับผิดชอบในการจัดการศึกษา

สุภางค์ จันทวานิชและคณะ (2531) ได้วิจัยเรื่อง คุณภาพการศึกษาของโรงเรียนประถมศึกษาในชนบท : กรณีการศึกษาโรงเรียนในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จากการพิจารณาคุณภาพการศึกษาใน 3 มิติ คือ หลักสูตร การจัดการกระบวนการเรียนการสอน และคุณภาพของผู้ที่สำเร็จการศึกษา พบว่า คุณภาพการศึกษาในโรงเรียนประถมศึกษา ถูกวัดด้วยความสามารถทางวิชาการของนักเรียนเป็นสำคัญ มีปัจจัย 6 ด้านได้แก่ การจัดการศึกษา ครูใหญ่ ครู การเรียนการสอนและการวัดผล ผู้ปกครองและนักเรียน และชุมชน ร่วมกันอธิบายผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียน ความด้อยคุณภาพของแต่ละปัจจัยทำให้คุณภาพการศึกษาต่ำ

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2527) ได้ศึกษาเรื่อง องค์กำหนดประสิทธิภาพการประถมศึกษา ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียน คือ สภาพเศรษฐกิจและสังคมของนักเรียน และ

ยังพบอีกว่า โรงเรียนที่มีประสิทธิภาพสูง เป็นโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในชุมชนที่มีความเจริญ ด้านสาธารณูปโภคและการคมนาคม โรงเรียนได้รับความช่วยเหลือจากชุมชนอยู่ในเกณฑ์สูง บุคลากรในโรงเรียนได้แก่ ครู ผู้บริหารมีประสบการณ์ในการทำงาน นอกจากนี้ด้านภูมิหลังของนักเรียน พบว่า นักเรียนที่เรียนชั้นอนุบาลมาก่อน มีส่วนสัมพันธ์กับอัตราการเข้าชั้นต่ำ ผู้ปกครองนักเรียนมีอาชีพที่ไม่ใช่เกษตรกรรม บิดามีการศึกษาสูงกว่าผู้ปกครองนักเรียนในโรงเรียนที่มีประสิทธิภาพต่ำ และโรงเรียนขนาดใหญ่มีประสิทธิภาพดีกว่า สอดคล้องกับงานวิจัยของ มนัส ภาคภูมิและบรรจง เรืองสะอาด (2527) ที่พบว่า โรงเรียนประถมศึกษาขนาดเล็กมีคุณภาพการศึกษาดีกว่าโรงเรียนประถมศึกษาขนาดใหญ่

จากผลการวิจัยที่ผ่านมา จะเห็นได้ว่า ปัจจัยในด้านเศรษฐกิจและสังคมเป็นตัวแปรที่สำคัญที่ส่งผลต่อคุณภาพการศึกษา แต่เป็นตัวแปรที่ไม่สามารถกำหนดได้ในเชิงนโยบาย ขึ้นอยู่กับสภาพสังคม (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2533) และปัจจัยที่เกี่ยวข้องและส่งผลต่อคุณภาพการศึกษานั้น มี 3 ขั้นตอน คือ ด้านปัจจัยนำเข้าเช่น ครู ผู้บริหาร นักเรียน ด้านกระบวนการ กระบวนการเรียนการสอนและกระบวนการบริหารงาน ด้านผลผลิต คุณภาพของนักเรียน ประสิทธิภาพและประสิทธิผลของการบริหารงาน และการจัดการเรียนการสอน และการยอมรับจากชุมชน

ตอนที่ 4 การศึกษากับการพัฒนาคุณภาพชีวิต

ความหมายและองค์ประกอบของคุณภาพชีวิต

คุณภาพชีวิต (Quality of life) เป็นคำที่ใช้กันอย่างแพร่หลายในช่วงระยะเวลาประมาณสามทศวรรษที่ผ่านมา ซึ่งใช้ความหมายเดียวกันกับสังคมไทยว่า "กินดี อยู่ดี" หรือ "กินดี มีสุข" (อุไร จันทรสว่าง, 2540) ตรงกับภาษาอังกฤษว่า "well being" อันหมายถึงการเป็นอยู่ที่ดี (Liu, 1975 อ้างถึงใน จารุพร นิตินิจ, 2540) ความหมายของ "คุณภาพชีวิต" มีผู้นิยามไว้ในลักษณะต่าง ๆ ซึ่งพอจะสรุปได้ความว่า คุณภาพชีวิตน่าจะเป็นชีวิตที่มีคุณภาพ มีความสมบูรณ์ทั้งทางด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม และจิตใจ มีหลักการและดำเนินชีวิตในทางที่ชอบธรรม มีความสามารถแก้ปัญหาและปรับตัวอยู่ร่วมในสังคม อย่างมีความสุขตามอัตภาพและสภาวะ (สมน อมรวิวัฒน์, 2525:19; นิพนธ์ คันธเสวี, 2526:85 อ้างถึงใน นันทิพย์ พุ่มไม้ทอง, 2534; นิพนอล ทวีสมบูรณ์, 2526:48) และมีคุณค่าของความเป็นมนุษย์ (นิศารัตน์ ศิลปเดช, 2539)

คุณภาพชีวิตจึงน่าจะหมายถึงการมีชีวิตที่ดี มีความสมบูรณ์ทั้งทางด้านร่างกาย อารมณ์ สังคมและจิตใจ ซึ่งสามารถที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุขตามอัตภาพ และมีคุณค่าของความเป็นมนุษย์ ซึ่งการจะมีชีวิตที่ดีและมีคุณภาพนั้นจึงมีองค์ประกอบหลายด้าน ดังที่ผู้วิจัยได้ศึกษาและรวบรวมดังนี้คือ

1. ด้านร่างกาย ซึ่งก็คือการมีสุขภาพร่างกายแข็งแรง ปราศจากโรคภัยเบียดเบียน มีปัจจัยสี่ อันได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค ซึ่งเป็นปัจจัยเบื้องต้นในการดำรงชีวิตอย่างพอเพียง (เย็นใจ เลหาวิช, 2523 ; Bennet, 2519 อ้างถึงใน นันทิพย์ พุ่มไม้ทอง, 2534)

2. ด้านสังคมและวัฒนธรรม เป็นค่านิยมซึ่งแสดงออกทางพฤติกรรมของบุคคลและคนในสังคม อันเหมาะสมกลมกลืนกับสังคมวัฒนธรรม การเมือง ซึ่งกลมกลืนกับครอบครัว ชุมชน และสิ่งแวดล้อม (Bennet, 2519) อ้างถึงใน น้ำทิพย์ พุ่มไม้ทอง, 2534) ส่วนหนึ่งจะเป็นองค์ประกอบที่รัฐจัดสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของประชาชน เช่น การศึกษา สุขภาพ และการคมนาคม (Stockdale, 1972 ;Liu, 1975 อ้างถึงในจารุพร นิติพนธ์, 2540) ซึ่งจะเป็นทั้งกรอบหล่อหลอมให้คนในสังคมมีพฤติกรรมตามที่สังคมต้องการ และเป็นองค์ประกอบที่สนับสนุนให้คนสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข

3. ด้านบุคลิกภาพ เป็นองค์ประกอบด้านภายในร่างกายและจิตใจ ประกอบด้วยพัฒนาการทางบุคลิกภาพและความสำเร็จอย่างสมบูรณ์ตามพัฒนาการ เช่น การมีพัฒนาการทางสติปัญญา การเรียนรู้ สนใจการเรียนรู้และเข้าใจตนเอง รู้จุดบกพร่องของตนเอง มีความรู้สึกที่ทำให้มนุษย์เกิดความรู้สึกอ้อมอกอ้อมใจ ได้แก่ ความมีศักดิ์ศรี ความพึงพอใจ ความสามารถในการสร้างสรรค์ และความรู้สึกว่าตนเองเป็นที่รักของคนอื่น (Flangna, 1970 อ้างถึงใน ชนาภานต์ บุญนุช, 2540: 23; Stockdale, 1972; Liu, 1975 อ้างถึงในจารุพร นิติพนธ์, 2540)

4. ด้านเศรษฐกิจ ซึ่งองค์ประกอบด้านนี้จะเป็นตัวเร่งในการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านอื่น ๆ เพราะจะทำให้ประชาชนมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เช่น โดยการเพิ่มผลผลิตด้านการเกษตรหรือการพัฒนาอาชีพนอกสาขาการเกษตร (สายสุรีย์ จุติกุล, 2523) มีอาชีพและมีรายได้ตามควรแก่อัตภาพ มีปัจจัย 4 ในการครองชีพ (สมพร เทพลิธา, 2535 ; กรมพัฒนาชุมชน, 2534)

จะเห็นได้ว่า องค์ประกอบแต่ละด้านที่ผู้วิจัยเสนอมาล้วนมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน อันก่อให้เกิดชีวิตที่มีคุณภาพ ทำให้บุคคลสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข โดยเฉพาะในเขตพื้นที่ชนบทซึ่งถือได้ว่าเป็นเขตพื้นที่ที่มีประชากรอาศัยอยู่มากที่สุดและความยากจนมากที่สุด คณะกรรมการอำนวยการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในชนบท (พชช.) จึงได้กำหนดความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ซึ่งหมายถึง ความจำเป็นขั้นต่ำที่สุดที่ทุกคนในชุมชนควรมี หรือควรจะเป็นในช่วงระยะเวลาใดเวลาหนึ่ง เพื่อให้มีชีวิตที่ดีและสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุขตามสมควร (กรมพัฒนาชุมชน, 2541) เพื่อใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในชนบทของประเทศไทย ตั้งแต่ ปี 2533 ขณะนั้นได้กำหนดความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ออกเป็น 8 หมวด 32 ตัวชี้วัด และได้มีการพัฒนาและปรับปรุงตัวชี้วัดเรื่อยมาจนในปี 2540 ได้พัฒนาความจำเป็นพื้นฐานให้มีทั้งหมด 8 หมวด 39 ตัวชี้วัด ดังนี้

หมวดที่ 1 สุขภาพดี (ประชาชนมีสุขภาพอนามัยดี)

1. หญิงตั้งครรภ์ได้รับการดูแลก่อนคลอด และฉีดวัคซีนครบ
2. หลังตั้งครรภ์ได้รับการทำคลอด และดูแลหลังคลอด
3. หญิงตั้งครรภ์ได้กินอาหารอย่างเหมาะสมและเพียงพอ ซึ่งมีผลทำให้เด็กแรกเกิดมีน้ำหนักไม่ต่ำกว่า 2,500 กรัม
4. เด็กแรกเกิดได้กินนมอย่างเดียวยอย่างน้อย 4 เดือนแรกติดต่อกัน
5. เด็กอายุต่ำกว่า 1 ปี ได้รับการฉีดวัคซีนป้องกันโรคครบ
6. เด็กแรกเกิดถึง 5 ปี ได้กินอาหารอย่างเหมาะสมและเพียงพอ

7. เด็กอายุ 6-15 ปี ได้กินอาหารถูกต้องครบถ้วน
8. เด็กอายุ 6-12 ปี ได้รับการฉีดวัคซีนป้องกันโรคครบ
9. คร่าวเรือนไม่กินอาหารประเภทเนื้อสัตว์ที่ไม่ทำให้สุกด้วยความร้อน
10. คร่าวเรือนมีการบริโภคเกลือไอโอดีน
11. คร่าวเรือนได้กินอาหารควบคุมที่มีตรา อย.
12. คร่าวเรือนมีความรู้เรื่องการใช้ยาที่ถูกต้องเหมาะสม

หมวดที่ 2 มีบ้านอาศัย(ประชาชนที่มีที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม)

13. คร่าวเรือนมีที่อยู่อาศัยที่มีสภาพคงทนถาวรอย่างน้อย 5 ปี
14. คร่าวเรือนมีและใช้ส้วมถูกหลักสุขาภิบาล
15. คร่าวเรือนมีน้ำสะอาดบริโภคเพียงพอตลอด 5 ลิตรต่อคนต่อวัน
16. คร่าวเรือนจัดบ้านเรือนเป็นระเบียบถูกสุขลักษณะ
17. คร่าวเรือนไม่ถูกรบกวนจากเสียงความสั่นสะเทือน ฝุ่นละออง กลิ่นเหม็น หรือมลพิษทางอากาศ น้ำเสีย ขยะ และสารพิษ

หมวดที่ 3 ศึกษาตัวนหัว(ประชาชนเข้าถึงบริการสังคมขั้นพื้นฐานที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิต)

18. เด็กอายุ 2-5 ปีได้รับการเลี้ยงดูที่ถูกต้อง
19. เด็กที่มีอายุครบเกณฑ์ได้เข้าเรียนศึกษามากบังคับ
20. เด็กที่จบการศึกษาภาคบังคับได้เข้าศึกษาต่อในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นหรือเทียบเท่า
21. เด็กที่จบการศึกษาภาคบังคับไม่ได้เข้าศึกษาต่อ ได้รับการฝึกอบรมด้านอาชีพต่างๆ
22. คนในครัวเรือนอายุ 14-50 ปี อ่านและเขียนภาษาไทยได้
23. คร่าวเรือนได้รับรู้ข่าวสารที่เป็นประโยชน์อย่างน้อยสัปดาห์ละ 3 ครั้ง
24. คร่าวเรือนมีความรู้เกี่ยวกับโรคเอดส์

หมวดที่ 4 คอบครัวสุขภาพ

25. คู่สมรสที่ภรรยาอายุ 15-44 ปี ใช้บริการคุมกำเนิด
26. ครอบครัวมีความอบอุ่น
27. คร่าวเรือนมีความปลอดภัยจากอุบัติเหตุและมีการป้องกัน
28. คร่าวเรือนมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

หมวดที่ 5 รายได้มาก (ประชาชนมีการประกอบอาชีพ และมีรายได้พอเพียงแก่การดำรงชีวิต)

29. คร่าวเรือนมีรายได้เฉลี่ยไม่ต่ำกว่าคนละ 20,000 บาทต่อปี

หมวดที่ 6 อยากร่วมพัฒนา (ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาความเป็นอยู่และกำหนดชีวิตของตนเองและชุมชน)

30. คร่าวเรือนเป็นสมาชิกกลุ่มที่ตั้งขึ้นในหมู่บ้านตำบล
31. คร่าวเรือนไปใช้สิทธิเลือกตั้งตามระบอบประชาธิปไตย
32. คร่าวเรือนเข้าร่วมกิจกรรมในการบำรุงรักษาสาธารณสุขสมบัติ

หมวดที่ 7 พาสู่คุณธรรม(ประชาชนมีการพัฒนาจิตใจของตนเองได้ดีขึ้น)

33. ครั้วเรือนปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนาอย่างน้อยสัปดาห์ละครั้ง
34. คนในครั้วเรือนไม่ติดสุรา
35. คนในครั้วเรือนไม่ติดบุหรี่
36. ครั้วเรือนเข้าร่วมกิจกรรมตามประเพณี ศิลปวัฒนธรรมในท้องถิ่น
37. คนสูงอายุและคนพิการได้รับการดูแล

หมวดที่ 8 บำรุงสิ่งแวดล้อม (ประชาชนมีจิตสำนึก และร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม)

38. ครั้วเรือนได้ร่วมทำกิจกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ
39. ครั้วเรือนได้ร่วมทำกิจกรรมการป้องกันและควบคุมสิ่งแวดล้อม

ความสัมพันธ์ของการศึกษา การพัฒนาและคุณภาพชีวิต

การศึกษาเป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ (เย็นใจ เลหาวิช, 2523) ซึ่งช่วยให้คนเจริญงอกงามทั้งทางด้านปัญญา จิตใจ ร่างกายและสังคม การศึกษาจึงเป็นความจำเป็นของชีวิตอีกประการหนึ่ง นอกเหนือจากความจำเป็นด้านที่อยู่อาศัย อาหาร เครื่องนุ่งห่มและยารักษาโรค (พนม พงษ์ไพฑูลย์, 2541)

การศึกษาจึงเป็นรากฐานที่สำคัญที่สุดประการหนึ่ง ในการสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้า และแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในสังคมได้ เนื่องจากการศึกษาเป็นกระบวนการที่ช่วยให้คนพัฒนาตนเองด้านต่าง ๆ ตลอดชีวิต ตั้งแต่การวางรากฐานการพัฒนาของชีวิตตั้งแต่แรกเกิด การพัฒนาศักยภาพและขีดความสามารถด้านต่าง ๆ ทั้งจะดำรงอาชีพและประกอบอาชีพได้อย่างมีความสุข รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง รวมเป็นพลังการสร้างสรรค์ประเทศได้อย่างยั่งยืน (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2539) แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (2540-2544) จึงมุ่งเน้นการพัฒนาคนเป็นหลัก โดยมุ่งให้ทุกคนได้พัฒนาตนเองตามศักยภาพ มีการพัฒนาที่สมดุลทั้งด้านปัญญา จิตใจ ร่างกายและสังคม เพื่อพัฒนาคนให้มีคุณลักษณะ “มองกว้าง คิดไกล ใฝ่ดี” โดยมีวัตถุประสงค์และเป้าหมายหลักของการพัฒนาไว้ดังนี้

1. เพื่อเสริมสร้างศักยภาพของคนทุกคนทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจและสติปัญญา ให้มีสุขภาพพลานามัยแข็งแรง มีความรู้ความสามารถและทักษะในการประกอบอาชีพ และสามารถปรับตัวให้ทันกับกระแสการเปลี่ยนแปลง ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและการปกครอง
2. เพื่อพัฒนาสภาพแวดล้อมของสังคมให้มีความมั่นคง และเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวและชุมชน ให้การสนับสนุนการพัฒนาศักยภาพและคุณภาพชีวิตของคน รวมทั้งให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนามากยิ่งขึ้น
3. เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศให้เจริญเติบโตอย่างมีเสถียรภาพมั่นคง และสมดุล เสริมสร้างโอกาสในการพัฒนาศักยภาพของคนในการมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาและได้รับผลจากการพัฒนาที่เป็นธรรม
4. เพื่อให้มีการใช้ประโยชน์และดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้สมบูรณ์ สามารถสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมและคุณภาพชีวิตได้อย่างยั่งยืน

5. เพื่อปรับระบบบริหารจัดการ เปิดโอกาสให้องค์กรพัฒนาเอกชน ภาคเอกชน ชุมชน และประชาชน เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาประเทศมากขึ้น

เป้าหมายของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (2540-2544) ได้ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งหมายถึงการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชากรทั้งประเทศให้สูงขึ้น การพัฒนาดังกล่าวนั้นต้องอาศัยกระบวนการทางการศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญ บรรพต วีระสัย (2535) กล่าวว่า การศึกษามีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาเพราะ ประการที่หนึ่ง ช่วยให้บุคคลยอมรับการเปลี่ยนแปลงว่าจะต้องเกิดมีขึ้นในสังคม ทำให้บุคคลมีจิตใจกว้างขวางกว่าเดิม ลดโมหจริตที่หลงใหลในสังคมตัวเองและรังเกียจสังคมอื่น ประการที่สอง พัฒนาบุคคลให้มีความรู้ความสามารถเพื่อการพัฒนา ช่วยสร้างคนที่มีความรู้ความสามารถในประเภทงานต่าง ๆ กัน อย่างเช่น ประเทศสวีเดน เนเธอร์แลนด์ และสิงคโปร์ แม้ไม่มีทรัพยากรธรรมชาติเลย แต่ก็สามารถพัฒนาได้ด้วยกำลังคน (manpower) หรือที่นิยมเรียกว่าทรัพยากรมนุษย์ (human resources) ประการที่สาม ผลิตบุคคลที่เข้าใจการพัฒนาได้อย่างกว้างขวาง ทั้งผู้มีบทบาทในการวางนโยบาย หรือการดำเนินการควรมีความรู้ และความเข้าใจ ลึกตื้นหนาบาง ความละเอียดอ่อนของประเด็นปัญหา ประการที่สี่ ผลิตบุคคลและส่งเสริมให้เกิดบุคคลผู้มีความมุ่งมั่นในการพัฒนา ความมุ่งมั่นในที่นี้คือใจจดใจจ่อ ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค ทั้งยึดหลักประโยชน์ของคนหมู่มากเป็นหลัก ซึ่งสอดคล้องกับพระราชาธิปไตย (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2541) ที่กล่าวว่า การศึกษานั้นเป็นทั้งตัวการพัฒนา และเป็นเครื่องมือสำหรับการพัฒนา คือ เป็นการพัฒนามุคคนนั้นโดยการพัฒนาตัวคนทั้งคนหรือชีวิตทั้งชีวิต ตัวการพัฒนานั้นคือการศึกษา เมื่อผู้เรียนมีการศึกษาอย่างนี้แล้วจะเอาคุณสมบัติที่เกิดจากการศึกษานี้ ไปเป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิตและสร้างสรรค์สังคมต่าง ๆ การศึกษาจึงกลายเป็นเครื่องมือในการพัฒนา เมื่อเรามีการศึกษาที่ดีแล้วเราจะไปพัฒนาประเทศ พัฒนาวัตถุหรือพัฒนาอะไร ๆ ก็พัฒนาได้อย่างถูกต้อง โดยการใช้การศึกษาที่ถูกต้องนี้แหละเป็นเครื่องมือในการพัฒนา

นอกจากการศึกษาจะมีบทบาทในการพัฒนาดังกล่าวข้างต้น เมื่อเกิดการพัฒนานั้นหมายถึงชีวิตของประชากรมีคุณภาพยิ่งขึ้น ดัง Daniel Nelson (มปป. อ้างถึงใน ชัตติยา กรรณสูตร, 2527) ได้รายงานเกี่ยวกับงานของ Frances Stewart สตรีผู้นี้ได้คิดทำดัชนีง่าย ๆ ให้เห็นการพัฒนา โดยนิยามว่า การพัฒนาเป็นคุณภาพแห่งชีวิต ดัชนีนี้แสดงบันทึกสามะโนประชากรสองเรื่อง คือ เรื่องอายุขัยคาดหวังโดยเฉลี่ยหลังการเกิดรอดและรายได้ของแต่ละบุคคล โดยใช้เหตุผลว่า การคาดอายุขัยหลังการเกิดรอดเป็นการสะท้อนอนามัย การศึกษาและโภชนาการ โดยเฉพาะการศึกษาของเพศหญิงทำให้สมาชิกในครอบครัวเข้ารับการรักษาตัวในสถานพยาบาล ให้ครอบครัวได้กินอาหารดีขึ้นและปรับปรุงความสามารถทั่วไปให้ดีขึ้น การศึกษาจึงช่วยเพิ่มคุณค่าให้แก่ชีวิตและทำให้สตรีมีความมั่นใจเพิ่มขึ้น ในฐานะที่ตนเองมีบทบาทสร้างครอบครัว การศึกษาจึงเป็นเครื่องมือสำคัญที่สุดในการพัฒนาคุณภาพชีวิต เพราะหลักของการศึกษาคือการพัฒนาคนเพื่อให้เกิดคุณภาพชีวิตที่ดี (ก้อ สวัสดิทานิชย์ อ้างถึงใน วราภรณ์ ศิริวรรณ, 2525) ดังที่ สายสุรีย์ จุติกุล (2523) ได้กล่าวว่าการศึกษาที่มีบทบาทในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ดังนี้

1. ในตัวของมันเอง การศึกษาเป็นส่วนหนึ่งของความต้องการของมนุษย์ คุณภาพชีวิตมนุษย์ต่างไปจากคุณภาพชีวิตสัตว์ตรงที่มีความสามารถในการใช้ปัญญาการแก้ปัญหา การศึกษาช่วยให้คนในสังคมผูกพันซึ่งกันและกัน รวมตัวเป็นกลุ่ม แสดงเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมและความเป็นชาติด้วย

2. การศึกษาเป็นพาหนะในการตอบสนองความต้องการด้านอื่น ๆ เช่น ทำให้คนสามารถบริโภคอาหารได้อย่างถูกสุขลักษณะ

3. การศึกษาเป็นตัวเร่งการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านอื่น ๆ เช่น การพัฒนาเศรษฐกิจที่หวังจะให้ประชาชนมีความเป็นอยู่ดีขึ้น โดยการเพิ่มผลผลิตด้านการเกษตร หรือพัฒนาอาชีพนอกสาขาเกษตร เช่น อุตสาหกรรมขนาดย่อม ซึ่งต้องพัวพันกับความต้องการแสวงหาความรู้และวิธีการใหม่ ๆ ตลอดเวลา รวมถึงค่านิยมใหม่ ๆ ที่จำเป็นต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วย

เมื่อการศึกษามีความสำคัญต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตดังกล่าวข้างต้น รัฐบาลจึงมีนโยบายขยายการศึกษาพื้นฐานจาก 6 ปี เป็น 12 ปี อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพ ดังรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ได้กำหนดไว้ว่า "ประชาชนชาวไทยจึงมีสิทธิเสมอกันในการรับการศึกษาพื้นฐาน ไม่น้อยกว่าสิบสองปีที่รัฐจัดให้อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย" ซึ่งชี้ให้เห็นว่าในปัจจุบันการศึกษาได้มีบทบาทที่สำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ซึ่งหมายถึงการพัฒนาคุณภาพชีวิตนั่นเอง การศึกษา การพัฒนา และคุณภาพชีวิต จึงมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน นั่นคือการศึกษาทำให้เกิดการพัฒนาและคุณภาพชีวิต เป็นไปในทำนองเดียวกันกับการพัฒนา คือคุณภาพชีวิตและส่งเสริมให้เกิดการศึกษา และคุณภาพชีวิตที่ดีก่อให้เกิดการพัฒนาและมีการศึกษาที่ดีด้วย

จากความสัมพันธ์ของการศึกษา การพัฒนา และคุณภาพชีวิต ดังกล่าวข้างต้น ในการจัดการศึกษาที่จะพัฒนาคุณภาพชีวิตได้นี้ ประสาน มาลากุล ณ อยุธยา (2526) กล่าวว่า การศึกษาที่จะพัฒนาคุณภาพชีวิตมนุษย์ได้ควรต้องประกอบด้วยลักษณะที่สำคัญอย่างน้อย 7 ประการ ดังต่อไปนี้

1. เป็นการศึกษาต่อเนื่องมาตลอดชีวิตของบุคคล ครอบคลุมตั้งแต่เริ่มปฏิสนธิจนถึงอายุขัย โดยหลักความเป็นจริงที่ว่าคนในทุกอายุและทุกวัย มีความต้องการและความจำเป็นที่จะได้รับความรู้ความเข้าใจ ความสามารถและทัศนคติ สำหรับเรื่องที่มีความสำคัญเฉพาะวัยของเขาอยู่ตลอดเวลา การศึกษาจึงไม่อาจจำกัดเพียงช่วงระดับประถมศึกษา มัธยม หรืออุดมศึกษาเท่านั้น หากต้องมีการจัดการศึกษารูปแบบต่าง ๆ ที่เอื้ออำนวยต่อการเสริมสร้างคุณภาพชีวิต

2. เป็นการศึกษาที่มุ่งส่งเสริมบุคคลเกิดความเจริญงอกงามได้สมบูรณ์ทั้งทางกายภาพ พุทธิปัญญา และจริยธรรม โดยสามารถนำกำลังกาย ความรู้ ความคิด ความเข้าใจ ที่มีอยู่มาสู่การปฏิบัติให้ได้ผลในสภาพชีวิตจริง

3. เป็นการศึกษาที่ส่งเสริมให้บุคคลและสังคมได้พึ่งพาอาศัย และรับประโยชน์ซึ่งกันและกันได้อย่างเต็มที่ คือสังคมเอื้ออำนวยและเปิดโอกาสให้บุคคลได้รับความเสมอภาค ในการเจริญงอกงามได้อย่างเต็มที่ตามศักยภาพของตน ในขณะที่เดียวกันบุคคลต้องมีจิตสำนึกและค่านิยมที่มุ่งใช้ความสามารถและความพยายามของตน เพื่อประโยชน์แก่สังคมส่วนรวมอย่างไม่หยุดยั้ง

4. เป็นการศึกษาที่มีระบบการดำเนินงานอย่างมีประสิทธิภาพ ในการใช้ข้อมูลจากความต้องการ ความจำเป็น ความเปลี่ยนแปลงและปัญหาต่าง ๆ ในสถานการณ์ที่แท้จริงของตัวบุคคล และสังคมมาเป็นพื้นฐานอันเที่ยงตรงในการวางจุดมุ่งหมาย วางแผนและนโยบายการปฏิบัติ กับทั้งมีระบบการวัดและประเมินผลอย่างละเอียดรอบคอบ

5. เป็นการศึกษาที่สามารถสนองความต้องการ และความจำเป็นที่แท้จริงของบุคคลและสังคมได้ ทั้งในแง่ของการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า และในแง่ของการวางพื้นฐานและทิศทางแห่งการพัฒนาทรัพยากรสำหรับอนาคต

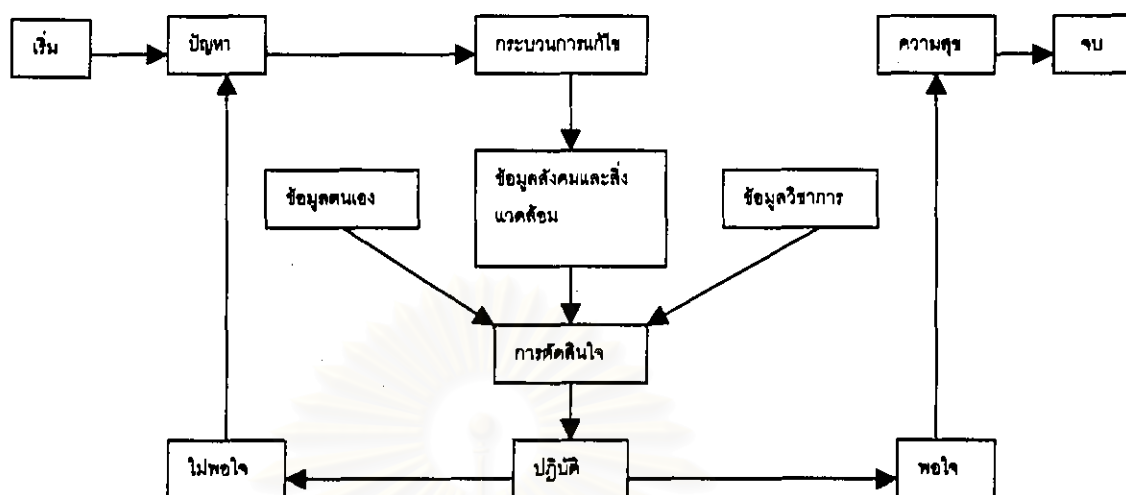
6. เป็นการศึกษาที่สามารถสร้างความผสมผสานให้เกิดดุลยภาพได้ ระหว่างการอนุรักษ์ ระบบการดำเนินชีวิต วัฒนธรรมและเอกลักษณ์ของชาติ ควบคู่ไปกับความสามารถทำความเข้าใจและใช้ประโยชน์จากความเปลี่ยนแปลงและวัฒนธรรมของกระแสโลกสากล

7. เป็นการศึกษาที่เริ่มสร้างให้บุคคลมีคุณลักษณะที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาตนเอง และสังคมได้อย่างมั่นคง ทาวร ได้แก่ การมีค่านิยมเชื่อในความสามารถ และความพยายามของตนเอง มีความต้องการพึ่งพาตนเองให้ได้มากที่สุด มีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ที่มุ่งทำงานให้ประสบความสำเร็จได้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้

อุ๋นตา นพคุณ (2526: 9-20) ได้กล่าวว่า คุณภาพชีวิตเป็นชีวิตที่มีลักษณะการ "คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น" การศึกษาจะต้องเป็นการศึกษาเพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนทั้งในและนอกระบบโรงเรียน มีคุณลักษณะของการคิดเป็น ทำเป็นแก้ปัญหาเป็น เพราะความเชื่อพื้นฐานของแนวความคิดเรื่อง "คนคิดเป็น" นั้นมีทัศนะว่าคนที่คิดเป็นสามารถปรับปรุงตนเอง ครอบครั้ว ชุมชน สังคม สิ่งแวดล้อม ให้เข้ากับวิชาการความรู้อย่างผสมผสานกลมกลืนเพื่อขจัดปัญหาและอุปสรรคในทุก ๆ เรื่องได้ การคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น เปรียบเสมือนอุปกรณ์เพื่อให้ชีวิตมีคุณภาพ

สำหรับกระบวนการคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น มีความเชื่อพื้นฐานเรื่องการคิดเป็น คือ ความเข้าใจว่าโดยธรรมชาติของคนเรา ทุกคนต้องการมีความสุข แต่คนเราจะไม่มีความสุขเมื่อเกิด "ปัญหา" ขึ้น การแก้ไขปัญหาให้หมดไปนั้น บุคคลต้องใช้กระบวนการคิด โดยพิจารณาไตร่ตรองคิดถึงข้อมูลต่าง ๆ ตั้งแต่ข้อมูลด้านตนเอง ข้อมูลด้านชุมชน สังคม สิ่งแวดล้อม ให้เข้ากับวิชาการมาช่วยพิจารณาไตร่ตรอง เมื่อใช้ข้อมูลดังกล่าวประกอบการตัดสินใจแล้ว บุคคลจะมีการปฏิบัติ หากผลที่เกิดขึ้นเป็นที่น่าพอใจเขาก็จะมีความสุข แต่ถ้าหากเป็นที่ไม่น่าพอใจเขาก็จะไม่สบายใจ เป็นปัญหาอีกและต้องใช้กระบวนการคิดใหม่อีกครั้ง ซึ่งสอดคล้องกับความคาดหวังของหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง 2533) ที่คาดหวังให้ผู้เรียนมีคุณสมบัติเป็นคนคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็นและทำงานอย่างเป็นระบบ ดังที่ อุ๋นตา นพคุณ (2526) ได้แสดงแผนภูมิกระบวนการคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น ไว้ดังนี้

แผนภูมิที่ 4 รูปแบบของกระบวนการคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น

ที่มา : จากการสัมภาษณ์ โกวิทย์ วรพิพัฒน์ เมื่อวันที่ 22 มกราคม 2525 เวลา 8.00-9.00 น. ณ กรม วิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ อ้างถึงใน อุ๋นตา นพคุณ, 2526: 9-20.

ดังจะเห็นแล้วว่า การพัฒนาทุก ๆ ด้านไม่ว่าจะเป็นเรื่องเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม ย่อมต้องอาศัยกำลังคนที่มีคุณภาพ ซึ่งต้องเป็นบุคคลที่ "คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น" หรือเป็นคนที่มีความลักษณะ "มองกว้าง คิดไกล ใฝ่ดี" มีความสามารถในการวางแผนและลงมือปฏิบัติงานได้อย่างรอบคอบ การพัฒนาคนนั้นก็ ต้องอาศัยการศึกษา เพราะการศึกษาทำให้คนมีความเจริญงอกงาม มีความคิด มีทักษะและมีคุณธรรม ซึ่งการศึกษาที่จะสามารถผลิตคนได้อย่างมีคุณภาพได้นั้นต้องเป็นการศึกษาที่มีการพัฒนาที่สมดุลทั้งด้านปัญญา จิตใจ ร่างกายและสังคม และเป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต จึงจะสามารถเป็นกระบวนการพัฒนาคนตลอดชีวิตได้

โดยสรุป คุณภาพชีวิตน่าจะเป็นชีวิตที่มีความพอดี มีองค์ประกอบที่สมบูรณ์ทั้งด้านสุขภาพร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรง มีบุคลิกภาพที่ดี มีความรู้สึกเห็นคุณค่าของตนเองและผู้อื่น มีอาชีพและรายได้ที่เพียงพอกับการดำรงชีวิต และมีความสุขตามอัตภาพ การจะพัฒนาคุณภาพชีวิตได้นั้นต้องอาศัยการศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญ โดยต้องเริ่มต้นจากการเป็นการศึกษาที่มีคุณภาพ สามารถสร้างลักษณะของผู้เรียนให้มีความลักษณะที่เหมาะสมกับบริบทของสังคม มีความรู้และทักษะในการฟัง พูด คิด อ่าน เขียนอย่างเพียงพอ รู้จักการปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมได้อย่างกลมกลืน และที่สำคัญต้องเป็นการศึกษาที่สามารถสร้างคนให้เป็นคนที่มั่นใจใฝ่รู้ใฝ่เรียน จนสามารถนำไปพัฒนาเป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต มีความคิดในการพัฒนาและพึ่งพาตนเองได้ตลอดเวลา (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2542)